

ΓΕΩΡΓΙΟΥ Θ. ΖΩΡΑ

Ταυτικοῦ καθηγητοῦ τῆς Μεσαιωνικῆς καὶ Νεωτέρας Ἑλληνικῆς Φιλολογίας
Διευθυντοῦ τοῦ Σπουδαστήριου Βυζαντινῆς καὶ Νεοελληνικῆς Φιλολογίας

ΑΝΔΡΕΟΥ ΚΑΛΒΟΥ
«ΩΔΗ ΕΙΣ ΙΟΝΙΟΥΣ» *

Είναι γνωστὸν ὅτι δὲ Ἀνδρέας Κάλβος ὑπῆρξεν ὁ ἐνθουσιώδης καὶ φιλόπατρις ποιητὴς, ὅστις διὰ τῶν εἴκοσι πινδαρικῶν ϕόδῶν του ὑμνησε τὴν σκληρῶς ἀγωνιζομένην Ἑλλάδα καὶ ἔψαλε τὴν ἀρετὴν καὶ τὰ εὐγενῆ Ἰδανικά, τὰ δποῖα ἐνέπνεον τοὺς ὑπὲρ τῆς Ἐλευθερίας θυσιαζομένους συμπατριώτας.

Ἐκτὸς ὅμως τῶν ἑλληνικῶν ϕόδῶν, ὁ ποιητὴς ἔγραψε καὶ ἄλλα ἔργα εἰς Ἰταλικήν, ἀγγλικήν καὶ ἑλληνικήν γλῶσσαν¹, κατωτέρας βεβαίως λογοτεχνικῆς ἀξίας, ἀλλ' οὐχὶ καὶ παντελῶς ἐστερημένα ἐνδιαφέροντος. Τὰ πλεῖστα τούτων είχον παραμείνει ἀνέκδοτα ἥ καὶ δλῶς ἄγνωστα, κατεσπαρμένα εἰς χειρόγραφα ἥ δυσεύρετα περιοδικά. Τελευταίως ὅμως ἐκίνησαν τὴν προσοχὴν τῶν ἐρευνητῶν², ἥ δὲ συγκέντρωσις αὐτῶν συνέβαλεν ἵκανῶς εἰς τὴν πληρεστέραν γνωριμίαν καὶ ἀσφαλεστέραν ἐκτίμησιν τοῦ ὅλου ἔργου τοῦ μεγάλου ποιητοῦ μας³.

Μεταξὺ τῶν ἔργων αὐτῶν τοῦ Κάλβου, ἀξία ἴδιαιτέρας προσοχῆς, διὰ τὴν ἐπίδρασιν, τὴν ὅποιαν ἥσκησεν ἐπὶ τὴν περαιτέρῳ παραγωγὴν αὐτοῦ, είναι ἡ «Ωδὴ εἰς Ἰονίους», γραφεῖσα Ἰταλιστὶ ὑπὸ τὸν τίτλον «Ode agli Ionii».

Βραχεῖα εἰσαγωγὴ — ἐπίσης εἰς Ἰταλικήν γλῶσσαν — ἔξηγεῖ τὴν ἀφορμὴν

* Μέρος τῆς παρούσης μελέτης ἐδημοσιεύθη εἰς τὸ περιοδικὸν Νέα 'Εστία, ἔτ. IA', τόμ. 21, 15 'Απριλίου 1937, σελ. 564 - 575.

1. Γ. Θ. Ζώρα, Τὰ ἔργα τοῦ Ἀνδρέα Κάλβου, Νέα 'Εστία ('Αφιέρωμα εἰς 'Ανδρέαν Κάλβον), Σεπτέμβριος 1960, σελ. 87 - 106.

2. Γ. Θ. Ζώρα, Andrea Calbo: Opere Italiane: Teramene, Le Danaidi e scritti minori, a cura del prof. Giorgio Zoras, Istituto per l'Europa Orientale, Roma 1938. Τοῦ αὐτοῦ, 'Ἀνδρέου Κάλβου: Πολεμικαὶ διατοιβαὶ ("Ἄγνωστα δοκίμια τοῦ ποιητοῦ τῶν 'Ωδῶν'), Σπουδαστήριον Βυζαντινῆς καὶ Νεοελληνικῆς Φιλολογίας τοῦ Πανεπιστημίου 'Αθηνῶν, 'Αθῆναι 1957.

3. Ἐκδοσιν τῶν «Ἀπάντων» τοῦ Κάλβου ἐλπίζω ὅτι θὰ δυνηθῶ νὰ πραγματοποιήσω προσεχῶς.

καὶ τὸν σκοπὸν τοῦ ποιήματος, τὸ δποῖον ἀποτελεῖ νέον ὅμοιον τοῦ Κάλβου πρὸς τὴν Ἑλλάδα καὶ τὴν Ἰδιαιτέραν πατρίδα του, τὴν Ζάκυνθον: ὁ Ἰδιος ὁ ποιητὴς ἔκθειάζει τὸν πατριωτικὸν χαρακτῆρα τῆς φύσης του, προσθέτων δὲ τῇ ἐπιτυχίᾳ τοῦ ἔργου ὀφείλεται ἀκριβῶς εἰς τὸ πνεῦμα τῆς φιλοπατρίας, ποὺ τὸ ἔμπνεει.

Διὰ νὰ κατανοηθῇ καλύτερον ἡ φύση καὶ τὸ πνεῦμα ὑπὸ τὸ δποῖον ἔγραφη, πρέπει νὰ ἔχῃ τις ὑπ' ὅψιν τὴν κατάστασιν καὶ τὰς κατὰ τὴν ἐποχὴν ἔκείνην πολιτικὰς περιπτετείας τῆς Ἐπτανήσου, ἡ δποία, ἐνῷ δικαίως ἐπεδύμει — καὶ αἱ διάφοροι ὑποσχέσεις τῶν Δυνατῶν τῆς ἐπέτοεπον νὰ ἔλπιζῃ — βεβαίαν καὶ ταχεῖαν τὴν ἀνεξαρτησίαν της, ἔβλεπεν ἀντιθέτως νὰ μεταβάλλεται εἰς κέντρον διεκδικήσεων τῶν μεγάλων Δυνάμεων καὶ θέατρον ἀτίμων ορδιουργιῶν. Οἱ φιλοπάτριδες Ἐπτανήσιοι ὑπέμενον βαρέως τὴν κατάστασιν, τὰ δὲ ὑψηλότερα πνεύματα δὲν ἡδύναντο εἰμὴ νὰ ἔκφρασουν τὴν δργὴν καὶ τὴν λύπην των διὰ τὴν σκληρὰν συμπαιγνίαν, ἥτις ἐπαίζετο εἰς βάρος των. Ὁ Κάλβος, πνεῦμα ἔλευθερον, καὶ ἐνθεόμος πατριώτης, εὐρισκόμενος, ὅπως παρατηρεῖ ὁ Δὲ Βιάζης, « ἐν ἔξεγέρσει καὶ ἐν στιγμῇ Ἱεροῦ θυμοῦ », συνέθεσε τὴν φύσην εἰς Ἰονίους, τὴν δποίαν ἐμψυχώνει βαθεῖα ἀγάπη καὶ ἀφοσίωσις πρὸς τὴν Πατρίδα. Ἡ μῆνις κατὰ τῶν τυράννων τοῦ ὑπενθυμίζει καὶ τὴν ἀνάλογον κατάστασιν τῆς Ἰταλίας, ὅπου τότε ἤζη καὶ ἡ δποία διετέλει ὑπὸ ξένον ζυγόν. Ψέγει τοὺς Ἰταλούς, οἵτινες ὑπομένουν τὴν τυραννίαν καὶ καταφέρεται κατὰ τῆς ἐθνικῆς ἀμεριμνησίας δύο μεγάλων λαῶν, μεταξὺ τῶν δποίων, ἐξ αἰτίας τῶν πονηρῶν χρόνων τῆς δουλείας, ἐμετροῦντο, οὗτοις εἰπεῖν, εἰς τὰ δάκτυλα οἱ ἔχοντες τὴν συναίσθησιν τοῦ ἐθνικοῦ καθήκοντος ἐνώπιον τῶν τυράννων κατακτητῶν, ποὺ ἐμόλυνον τὴν ἀγίαν καὶ ἱερὰν χώραν των.

Ἡ δρμητικότης δμως καὶ ὁ αὐστηρὸς τόνος κατεκρίθησαν ἀπὸ τὸν φίλον του Φώσκολον, ὁ δποῖος τὸν συμβουλεύει νὰ δεικνύεται δλιγάθερον ὠργισμένος καὶ τραχὺς πρὸς τοὺς δυστυχοῦντας. Ἰσως μάλιστα, ἐνεκατῶν παρατηρήσεων αὐτῶν τοῦ Φωσκόλου, ὁ Κάλβος ἀφῆκε τὴν φύσην του ἀνέκδοτον¹.

Οπωσδήποτε, ἡ Ἰταλική, καθὼς καὶ αἱ ἔλληνικαὶ φύδαι, εἶναι δεῖγμα τῆς ἀπεριορίστου φιλοπατρίας καὶ τῶν ἀγνῶν φιλελευθέρων αἰσθημάτων τοῦ Ζακυνθίου ποιητοῦ, τῆς ἀφοσιώσεώς του εἰς τὴν Ἀρετὴν (μὲ τὴν εὔρειαν κάλβειον σημασίαν), τῆς εὐγενοῦς ὑπερηφανείας καὶ τῆς πίστεως εἰς τὴν ἀποστολὴν τῆς Πατρίδος Ἑλλάδος, τῆς δποίας προβλέπει εὐτυχεῖς τὸ μέλλον.

1. Πάντως κατὰ τὴν συνήθειάν του, ἀντέγραψε τὸ κείμενον εἰς πλείονα ἀντίτυπα, ἄτινα ἔκυκλοφόρησε μεταξὺ τῶν φίλων του. Εἰς τινας παρατηρήσεις τούτων, ἀπαντᾷ εἰς τὰς σημειώσεις εἰς τὴν φύσην, ὡς θέλομεν ἵδει κατωτέρω.

Παραθέτομεν κατωτέρω τὸ ἵταλικὸν κείμενον τῆς ϕδῆς¹, περιλαμβάνον σύντομον εἰσαγωγήν, τὴν ϕδὴν καὶ σημειώσεις ἐπεξηγηματικὰς ἢ σχόλια εἰς τὸ περιεχόμενον τῆς ϕδῆς:

ODE AGLI IONII

Argomento.

L'Imperatore Alessandro prometteva al nostro Capodistria corcirese che l'Ionia sarebbe repubblica; ma un traditore ponea ne' giornali, che sarebbero date queste belle Isole a quel re di Napoli che trovavasi dimezzato il regno, e confinato in Sicilia; onde un timore che avvenisse questa mia disgrazia mi dettò questa ode.

La ragione poetica sarà intesa da pochi; e troveranno quelli che non vi penetrano aver io spesso parlato alla rinfusa. Tanto meglio; misurerò l'animo di chi mi legge dalla critica; a cui non risponderò che quando ella sia umana, e diretta a me solo.

Qualcuno ancora confrontando con questa ode la mia canzone del 1811 scritta a Napoleone troverà da biasimarmi nella condotta; ma sappia che scrissi allora a quello sceltrato mosso dalle miserie di tutta l'Europa; e lo diceva grande facendogli capire che l'oggetto principale delle mie rime era la speranza del desistere dalle sanguinose ed

1. Τὸ κείμενον τῆς ϕδῆς, ἥτις ἐπὶ μαχῷ ἔτη παρέμεινεν ἀνέκδοτος, ἐδημοσιεύθη τὸ πρῶτον, ἐκ τῶν καταλοίπων τοῦ ποιητοῦ, ὑπὸ τοῦ γνωστοῦ φωσκολιστοῦ Camillo Antonia-Traversi, Una lettera inedita di Ugo Foscolo e una canzone inedita di Andrea Calvo, Nuova Antologia, II serie, vol. XLVI, anno XIX, 1884, σελ. 209 - 227, Τοῦ αὐτοῦ, Studi su Ugo Foscolo, Milano 1884, σελ. 279 - 330, Τοῦ αὐτοῦ, Ugo Foscolo, Corbaccio 1926, σελ. 305 - 339. 'Ελληνικὴ μετάφρασις — μὲ σημαντικὰς παρανοήσεις — ἐδημοσιεύθη ὑπὸ Σ.Π. Δὲ Βιάζη, Τὰ ἵταλικὰ καὶ τὰ ἐν πεζῷ λόγῳ ἔργα τοῦ Κάλβου, 'Ελληνικὴ 'Επιθεώρησις, Μάϊος 1918 - 'Απρίλιος 1919. Τὸ ἵταλικὸν κείμενον περιελήφθη εἰς τὰ ὑπὸ ἐμοῦ ἐκδοθέντα ἵταλικὰ ἔργα τοῦ ποιητοῦ, ὑπὸ τὸν τίτλον « Andrea Calbo : Opere italiane : Teramene, Le Danaidi e scritti minori, a cura del prof. G. Zoras », ἔνθ' ἀν., σελ. 16 - 18 καὶ 109 - 114. Τὸ ἵταλικὸν κείμενον, μετὰ μεταφράσεως καὶ ἐκτενοῦς σχετικῆς μελέτης, ἐδημοσιεύθη ὑπὸ ἐμοῦ, ὑπὸ τὸν τίτλον « 'Η ϕδὴ εἰς Ἰονίους τοῦ 'Ανδρέου Κάλβου », Νέα 'Εστία, ἔνθ' ἀν. Εἰς τὴν μελέτην ταύτην δὲν περιελήφθησαν αἱ σημειώσεις τοῦ ποιητοῦ, ἀφορῶσαι κατὰ μέγα μέρος εἰς τὰ ἵταλικὰ πράγματα τῆς συγχρόνου ἐποχῆς. 'Επὶ τῇ βάσει τῆς μελέτης μου εἰς τὴν Νέαν 'Εστίαν, ἐδημοσιεύθησαν αἱ σχετικαὶ μελέται M. Γιαννοπούλον, 'Ανδρέας Κάλβος, 'Αθῆναι 1960, σελ. 103 - 106 καὶ K. Πορφύρη, Καλβικὰ διάφορα, 'Αθῆνα 1960, σελ. 11 - 15. Εἰς τὴν μετὰ χεῖρας μελέτην περιλαμβάνεται τὸ πρῶτον τὸ κείμενον καὶ ἡ μετάφρασις τῆς ϕδῆς καὶ τῶν σημειώσεων.

atroci risse ; e poichè andava cantando che l'Inghilterra accendeva le guerre, gli parlava di pace come d'un mezzo che avrebbe rotto i pensieri di quegl'Isolani. — In ogni modo però la renunzio, e la maledico come quella che non fece quanto le aveva imposto ; chè anzi fu visto la terra da quel tempo in poi beversi il sangue di quasi un milione di combattenti ; ardere famose città ; devastare provincie, e mille iniquità da conquistatori.

5
Vili ! qual opra ; o quale magnanimo pensiero ; quale, o schiavi, si vide atto da voi pietoso ?

10
qual amor puro, e vero ? Ahi ! non sorgesti, o Sole, a illuminare in essi, che non patria, nè dei, non leggi hanno, nè core, che perfidi ozi, o rei fatti : su loro, ah mai splendan lieti i tuoi rai !

15
Mira come veloci, i forsennati, accorrono tese le mani a stringere della volubil Dea le chiome ingiuste ; mira pigri sovra le morbide piume odorate il fianco, per non bell'opre stanco adagiando, la ruota attender altri : o vili od empi, a lor la Dea lieta si mostri, o rea.

20
25 Te udì l'elà passata d'un sacerdote a' prieghi scender giù dall'Olimpo rimbalzandoti a tergo la fulgente faretra, e dall'arco d'argento il fischio uscir de' strali tanto agli Achei fatali.

35

*A che non odo anch'io,
non del misero vulgo
se ingannato si muova;
ma contro cui ritorce
i tuoi favori a danno
delle virtù paterne;
a che non odo anch'io
il sibilo sonante
dell'arco tuo funesto?
Vedi tu come infesto
di corvi, è l'aureo monte
e intorbidato il fonte?*

45

*Patria loro è la terra
ed il più ricco, e forte
loro è signor. — Ah invano
tentò guastarmi il core
la forza, o l'auro altrui;
e bench'io viva in queste
deliziose valli
fra cui l'argenteo passo
suona d'Arno che bagna
sponde vaghe di mille
fiori odorosi; ah mai
di te Zacinto mia...*

50

*Chè balsamo soave
alle viscere mie
è l'aura tua leggera...
e s'io rimembro i cedri,
e gli aranci materni
ond'io n'ebbi cosparse
e le giovani chiome
de' grati fiori, e il seno,*

55

*Ch'io mi scordi non fia
di te Zacinto mia.
Ma te più ancor sospiro,
amo te più, che madre
mi fosti, e sei; chè dove
oda il mio volo Giove,*

60

65

70

75 *quando la mano e il senno
in pro del greco lustro
spesi, a me vengan meno ;
fra i colli tuoi frondosi
vorrei come il mio primo
dar l'ultimo sospiro.*

80 *Ma se barbare genti
hanno guasto e corrotto
ogni costume, ah ! come
quel terren che ha prodotto
i trecento famosi,
e chi di Maratona
o di Platea ne' campi
fra' bellicosi lampi
coll'urlo, e colla spada
le molte armate Perse
affrontando disperse
e a libertà fea strada ;*

85 *O rammendando quelli
immensi Genii ond'ebbe
fama cotanta, d'arti
cultori, e di scienze ;
di quel terren che speme
reca di bel futuro,
ah ! come, o Greci, or voi
come soffrite i danni ?*

90 *Deh togliete gli affanni
memori dell'antico
vostro splendore : il brando
folgor celeste è quando
amor patrio lo ruoti.*

95 *E venne un tempo il Celta
e abbeverava audace
nelle Castalie fonti
i guerreschi corsieri ;
e già pensando ai sacri
tesor gli antri fremente
empiea d' urlo insolente.*

110

*Quando torbido il cielo
di negre nubi ammantasi ;
e il gran nume di Delo
ecco ; e per mille folgori
strepitar la sua destra
dalle vette del monte ;
e gl'immensi macigni
scagliando, e impetuoso
il turbo intorno intorno
fremendo all'armi inique,
favorir le percosse
che amor di patria mosse.*

115

120

*Ahi più che il tempo, il sonno
cangia il core ! e infelice
questa Italia in cui vivo
suggendo i più bei fiori
a darvi il mele ; un tempo,
quando il core sovrano
e avea l'alma divina,
fu superba reina.*

125

130

135

140

*Ed or vedila schiava
per troppo sonno, e lacera ;
e se ingannata scosse
la testa, e rugginosa
impugnò la sua spada,
ahi ! non s'avvide, misera,
che al suo talento il core
mancava, e il prisco ardore ;
e che rotava il ferro
non gloriose palme
a coglier, no : mietea
per altrui mente, e rea.*

145

*Non già i tuoi figli il ferro
snudaro, Italia, mossi
dall'amore di te ;
ma a vieppiù lacerarti
il tuo bel seno, e darti,
ingrati sempre / in mano*

150

*a novello tiranno.
Sulle famose tue
reliquie assisi i vati
delle vittorie antiche
cantar gl'inni, e di pianto
sonar l'arpa, tu ascolti;*

155

*Ma vedi stutto il volgo
come li guarda, e ride;
e chinando la fronte
sognar quiete, ed oro? —
Me felice! se intorno
alla mia tomba suoni:
Fur la tua vila, e i carmi
a' Greci utili doni.*

160

NOTE

Nota 1. all' intiera stanza prima.

E fra i milioni che conta l' Europa vedrai pochi a cui non spettino le mie parole; e questi pochi non sono già i signori degli altri, ma quelli che conservano la purità di core; che, del resto, vedi i Re star vilmente sommessi ai Popoli, ed i Popoli infamemente ai Re.

Nota 2. all' intiera stanza seconda.

Ugo Foscolo dettandomi il suo Inno alle Grazie ritondava un simile pensiero; e sapendo che l' indole pazientissima, e generosa del mio amico, ti avrebbe a forza di lima privato di questo squarcio, lo riporto non dal punto ch'io doverei, ma per l' intiero. — Sarai, o lettore, diletto dall' armonia di questi versi; e quando no, o non sei, o non fosti mai amato dalle Muse: leggi, e riconosciti.

*Chi le Grazie adorò, manda agli afflitti
Un pietoso sospir simile ai lai
D'usignuol che le meste ombre lusinghi.
E qual vento che lungi al pellegrino
Annunzia i pomi dell'arancio, e i lauri,
All'umane virtù candido arride.
E ad immago del sol quando la bianca*

*Nebbia adugge le tarde erbe maligne
 Fra cui zampilla il rivo; e di quel foco
 Fa chiaro il rivo, e sol le piante uccide;
 Così alle Dive mie piace contesto
 L' industre vel dell' ironia che i dardi
 Troppo acuti del ver tempra a' mortali.*

*Simile un velo, se pur vera è fama,
 Un dì Aspasia tessea lungo l'Ilisso,
 Era allor delle Dee sacerdotessa.
 E ne fe' dono a Socrate che primo,
 Banchettando fra gli Attici garzoni,
 Gebebrò i riti del celeste amore
 Alle Grazie libando. E a lui le Grazie
 Coronavan di nettare te tazze,
 E l'addussero a' seggi ove le Dive
 Da' nembi della terra hanno rifugio.
 Quindi il veglio mirò sotto a' suoi piedi
 Correr obliquo di Fortuna il carro
 Da' viventi inseguito: e quel pictoso
 Gridò invano dall'alto: A cieco Duce
 Seguaci siete, o miseri; e vi scorge
 Dove in bando è pietà, dove il Tonante
 Più adirate le folgori abbandona
 Su gl'ingrati mortali. O nati al pianto
 E alla fatica; se virtù vi è guida
 Dalla fonte del duol sorge il diletto.*

Nota 3. al verso 17.

E Pindaro ti dà esempio di più arditi epiteti: vedi anche Virgilio, verso il fine del 7º libro:

...pinguis ubi, et placabilis ara Diana,

dove la fertilità della terra protetta da Diana, e l'epiteto di *placabilis*, proprio alla Dea, è dato all'ara. — E, nel principio del 6º :

*...horrendaeque procul secreta Sibyllae
 antrum immane, petit...*

E qui *immane* significa atroce, come ben lo intese il Caro. — E, fra gl'Italiani, il Petrarca usò

Con un vento angoscioso di sospiri,

in vece di: *vento d'angosciosi sospiri*, e:

...o per prigion crudele, e fera

per la crudeltà e la ferita d'Amore che dava simile prigione. È quel venerando sacerdote delle Muse fu mezzo assassinato dagl'insulti parolai del suo tempo per aver dato alle armi l'epiteto della cagione che moveva chi le vestiva, senza pensare come la maggior parte degli autori che citavano nel loro Dizionario avevano traslatata la velocità dei cavalli su' carri, e chiamati spietati i colpi o la mano del pari che la persona da cui si partivano. — Misero quel poeta che fa da matematico.

Nota 4. alla intiera stanza terza.

Squarcio tolto di pianta da Omero, e che sì male sentiva quel plebeo traduttore e poeta, che ebbe, e, quel ch'è peggio, ha tuttora tanta fama, per avere, dicono, maneggiata sovranamente la lingua toscana: leggilo, ti prego,

*el crimine ab uno
disce omnes.*

*D'Olimpo dalle cime ei scese irato
Nel suo cuore; coll'arco in sulle spalle
E col turcasso d'ogni parte chiuso.
Di lui irato su gli omeri le freccie
Rimbombavan, mentr'egli si movea,
Ed invisibil già di notte a guisa.
Fattosi poscia delle navi a tiro,
S'assise, e trasse la divina freccia,
Ed orribil fischiò l'argentea corda.*

Dove, lasciando a parte i modi snervati e le ripetizioni noiose, che tolgono al quadro Omerico quel moto e quella vita che lo distingue, vedi Apollo coll'arco sulle spalle a guisa dei nostri fucilieri; e senti rimbombar le freccie sulle di lui spalle come fossero cannonate; inoltre Apollo irato scende dall'Olimpo, e si mette a sedere a tiro delle navi; ma il Salvini era della Crusca, e professore di lettere greche.

Non memo il Cesarotti, smanioso di vestire Omero alla foggia de' suoi tempi e della sua testa, trovava errori massicci le più belle circostanze; e dove tronca e ricuce in modo che non riconosci nemmeno il titolo. Forse avrà conosciuto il colorito naturale e bello della poesia italiana, ma certamente si è ingannato in quello di Omero: chè da per tutto ha fatto versi da tamburo, ed ha male distinto il tempo dell'armonia del suo Poeta. Ed in questo pezzo senti romoroso precipitar Apollo per poi mettersi a sedere e ferire i Greci comodamente:

*A tergo ha l'arco e la faretra ; i dardi
Strepitando sull'omero rimbalzano,
Mentr'ei s'avanza iratamente : ei piomba
Vestito di caligini ; alle navi
S'asside in vista e già già scocca. Orrendo
Stride per l'aere un cigolio confuso
D'invisibili strali.*

Dove ha trovato in Omero invisibili strali ? dove cigolio confuso ? dove il vestito di caligine ? — al contrario, dove ha lasciato la faretra tutta chiusa ? l'andar del Nume simile a notte ? dove il suono distinto della corda che vibra lo strale ; poscia il fischio dello strale, che rompe l'aria ? Disgrazia che i traduttori sieno o Grecisti, o Poeti ! E Monti ha colto più nel segno benchè non sappia di greco, ed abbia tradotto ajutato da' grammatici, e da letterali parafrasi latine.

*...Mettean le frecce orrendo
Su gli omeri all'irato un tintinnio
Mentre i passi movea, calando avvolto
Di notturna caligine. Piantossi
Delle navi al cospetto : indi uno strale
Liberò dalla corda, ed un ronzio
Terribile mandò l'arco d'argento.*

Ed in questo luogo l'*ἔξεται* dell'originale significa piantarsi. Senti ora i versi greci :

*Βῆ δὲ πατ' Οὐλύμπιοιο καρήγων χωθμένος κῆρε,
τόξ' ὄμυσιν ἔχων διμφηθεφέα τε φρεστόην·
ἔκλαγξαν δ' ἄρ' δῖστοι ἐπ' ὄμων χωθμένοιο,
αὐτοῦ κιρηθέντος δ' δ' ἦτε νυκτὶ δοικώς.
ἔξετ' ἔπειτ' ἀπάνευθε νεῶν, μετὰ δ' ἵὸν ἔηκε·
δεινὴ δὲ κλαγγὴ γένετ' ἀργυρέοιο βιοῖο.*

Almeno Foscolo confessa in una nota nel suo esperimento sull'*Iliade* di non aver saputo imitare questo ultimo verso ; pure vedi come più ch'altri vi si accosta :

*...alle spalle agita l'arco
E tutta chiusa la faretra ; i dardi
Van tintinnando al dorso dell'irato
Mentre movea simile a notte : ai legni
Piantasi in vista disfrenando il dardo
E orrendo un suon mandò l'arco d'argento.*

Ed il difetto medesimo si trova più marcato nel Monti che dovrebbe far sentire o uno dei due suoni, o nominar prima l'arco d'argento, poscia il ronzio che n'esce.

Nota 5. alla intiera stanza quarta.

Scriveano i Greci per popoli liberi ed aveano per ricompensa la miglioranza dei costumi; ma i Latini ebbero in mira d'adulare i monarchi, e d'ottenere la loro protezione; quindi vedi il genio di Virgilio, d'Orazio e d'altri, rivolto a favorire Augusto. Tristo esempio onde si corruppero quei popoli, e dimenticarono i loro diritti. Molti de' presenti studiano sull'*Eneide*, e sulle odi di quelli il come farsi scrittori della circostanza, affettando libertà quando si trucida un Re, e sommissione quando se ne innalza un altro: il povero Cesarotti morì con questa infamia; e ne vedrò morire degli altri e molti.

Nota 6. alla intiera stanza sesta.

Foscolo canta nelle *Grazie* così di Zacinto:

*Sacra città è Zacinto. Eran suoi templi,
Era ne' colli suoi l'ombra de' boschi
Saerì al tripudio di Diana, e al coro;
Nè ancor Nettuno al reo Laomedonte
Muniva Itio di torri inclite in guerra.
Bella è Zacinto. A lei corsan tesori
L'Angliche navi; a lei dall'alto manda
I più secundi rai l'eterno sole;
Limpide nubi a lei Giove concede
E selve ampie d'Ulivi, e liberali
I colli di Lieo: rosea salute
Spirano l'aure dal felice arancio
Tutte odorate, e da' fiorenti cedri.*

Nota 7. al verso 74.

Ed Omero ogni volta che ha nominato Zacinto gli dà nome di selvosa.

Nota 8. al verso 78.

Il commercio dei Maomettani ha imbastardito molti de' nostri costumi, ed aquientati i più necessarii; non abbiamo più giuochi pubblici in cui la gioventù per nobile emulazione concorra; ma vedi molti di noi dediti al lusso effeminato dell'Asia: non scuole pubbliche dove s'insegnino le virtù di cui s'ornavano i nostri avi; nè abbiamo che miserabili recinti pieni di grammatici e di teologi, e questi pure sono aggravati da pesantissime imposizioni.

Nota 9. al verso 95.

Abbiamo tiranni nella Grecia a migliaia: il Gran Signore è il meno pesante. Vedresti ogni Bascià ed ogni Jannizzero esercitare atrocissime

crudeltà su i paesani che per dolcezza di carattere non seguono l'esempio de' Mainotti od altri simili a questi. E si racconta questo del Bascià di Jannina: Traversando quel torrente che trovasi poche miglia a sera d'Arta stava per annegare, quando un bifolco lanciandosi nell'acqua lo ricondusse salvo alla riva; non avea appena ripreso fiato che comandò fosse troncata la testa al suo liberatore, dicendo non voler essere debitore della vita ad un bifolco.

Nota 10. alla stanza decima e undecima.

Questa e l'altra stanza ti sarà piana per un passo dell'*Attica* di Pausania.

Nota 11. al verso 124.

È un anno passato che m'affatico a vivere come posso, e a studiar come voglio nelle biblioteche di Firenze per contracambiare la mia patria. E, Lettore mio, stupirai quand'io ti raccontassi che coll'idea di accorciarmi il viaggio mi sono sforzato a visitare qualche luogo ove pubblicamente s'insegna la bella letteratura, e che sono fuggito a gambe? — Ho visto muover labbra, e lingue, e riscaldar cervelli a tutt'andare; e spenti ed agghiacciati i cori. — Ho dimandato qualche classico da leggere in un intervallo che mi sentiva stanco d'ascoltar pagine sulle figure rettoriche, e mi furono dati gli estemporanei del Gianni. Me misero!

Nota 12. alla intiera stanza 13.

Comincia da qualche verso prima, e seguitando tutta questa, e molta dell'altra stanza, troverai cose, che molti non intenderanno, e ti chiederanno dei perchè; rispondigli:

« Domandatene pur l'historie vostre ».

Nota 13. al verso 148 ed altri.

E intendi non tutti; ma rari come Machiavello, Alfieri, Foscolo collo splendido stile e coll'animo puro; e Fantoni fra essi, bench'io non lo apprezzi che perchè ha scritto con lodevole intenzione alcune delle sue poesie chiamate odi; e forse lo saranno.

Nota 14. alla metà dell'ultima stanza.

Mi fu notata come contraddizione l'aver io detto nel principio della mia ode che non il popolo, poichè opera alla cieca, ma quelli che male lo consigliano meritarsi l'ira celeste; ed in questo luogo, che i

vati consigliano bene, ma stolto il volgo non gli ascolta ; e, certo, a prima vista, sembra così ; ma non già se ben si rifletta. Poichè prima dico che sieno saettati quelli che consigliano male, facendo grazia a quelli che sono ingannati ; poi pensando che il volgo è stato ingannato trovo (come pur troppo è così) che stoltamente non ode quei pochi che lo vorrebbero ridur saggio ; ma li deride e sogna la vana felicità. — Lettore mio, ti sembra piano questo discorso ?

Nota 15. all'ultimo verso dell'ode.

Il mio amico Ginesi, i di cui scritti ti raccomando come quelli di un giovine pieno di magnanimi pensieri, disse alcuna cosa contro l'armonia di quest'ultimo verso : ho tentato più volte di mutarlo, ma sono andato peggiorando : ho bisogno che questa mia composizione chiuda con queste parole ; tutt'altra tòrebbe molta parte di quello che esse esprimono in quanto a me. — Non t'impazientire, o Lettore, e leggilo come lo lascio. — Sta sano.

A g g i u n t e.

Ti ho troppo presto salutato, o Lettore, chè non mi ricordava doverti avvertire che quanto ti dico contro la meravigliosa attrazione, più che della virtù, dell'oro e dell'ozio, non ti sia sospetto sapendo ch'io vivo lontano dalle ricchezze ; poichè sai bene che anche l'amante di Laura, quantunque fosse fra gli agi e gustasse le delizie, e di Valchiusa e di quanto il suo stato elevato gli procacciava, cantava :

*La gola, il sonno, e l'oviose piume
Hanno dal mondo ogni virtù sbandita.*

* *

Παραθέτομεν κατωτέρω, κατὰ τὸ δυνατόν, πιστὴν ἐν πεζῷ μετάφρασιν τῆς ὑποθέσεως, τῆς φύσης καὶ τῶν σχετικῶν σημειώσεων τοῦ ποιητοῦ, μετά τινων ἀπιραιτήτων σχολίων καὶ ἐπεξηγήσεων¹.

1. Μετάφρασις τῆς ὑποθέσεως καὶ τῆς φύσης ἐγένετο κατὰ καιροὺς ὅποι Σπ. Δὲ Βιάζη, Γ. Θ. Ζώρα, Μ. Γιαννοπούλου καὶ Κ. Πορφύρη εἰς τὰς ἡδη ἀνωτέρω μνημονεύθεισας σχετικάς μελέτας. Άι σημειώσεις τοῦ ποιητοῦ μεταφράζονται τὸ πρῶτον κατωτέρω.

ΩΔΗ ΕΙΣ ΙΟΝΙΟΥΣ

'Υπόθεσις.

"Ο αὐτοκράτωρ Ἀλέξανδρος εἶχεν ὑποσχεθῆ εἰς τὸν ἡμέτερον Καποδίστριαν, Κερκυραῖον, διὶ μὲν Ἐπτάνησος θὰ ἐγίνετο Δημοκρατία· διὰς εἰς προδότης ἐδημοσίευσεν εἰς τὰς ἐφημερίδας διὶ μὲν ὁραῖαι αὖται υῆσοι θὰ παρεχωροῦντο εἰς τὸν βασιλέα ἐκεῖνον τῆς Νεαπόλεως, τοῦ δποίου εἶχε διχοτομηθῆ τὸ βασίλειον, διὸ δὲ εἶχε περιορισθῆ εἰς τὴν Σικελίαν. Ὅθεν δ φύβος, μήπως πραγματοποιηθῆ ἡ δυστυχία αὐτῇ μοῦ ὑπηγόρευσε τὴν φύην ταύτην.

"Ο ποιητικὸς λόγος θὰ ἐννοηθῆ ἀπὸ ὀλίγους· ἐκεῖνοι δέ, οἱ δποῖοι δὲν ἔμβαθύνουν εἰς αὐτόν, θὰ εῦρουν διὶ πολλάκις ὠμίλησα ουγκεχυμένως. Τόσον τὸ καλύτερον: θὰ ἐκτιμήσω τὸ πνεῦμα τοῦ ἀναγνώστου μου ἀπὸ τὴν κριτικήν του· εἰς ταύτην δὲ δὲν θὰ ἀπαντήσω, εἰμὴ ἐφ' ὅσον εἶναι ἀνθρωπηνή καὶ ἀπευθύνεται μόνον πρὸς ἐμέ.

"Άλλος τις, ἀκόμη, συγχρίνων πρὸς τὴν φύην αὐτὴν τὸ ποίημά μου τοῦ 1811, τὸ δποῖον ἀπηύθυνα πρὸς τὸν Ναπολέοντα, θὰ μὲν μεμφθῆ διὰ τὴν συμπεριφοράν μου. "Ἄς γνωρίζῃ δμως διὶ ἔγραψα τότε πρὸς τὸν ακηπιροῦχον ἐκεῖνον, ὀδυόμενος ἀπὸ τὰς ἀθλιότητας δλοκλήρου τῆς Εὔρωπης· καὶ τὸν ἀπειάλουν Μέγαν, προσπαθῶν νὰ τὸν κάμω νὰ ἐννοήσῃ διὶ κύριον ἀντικείμενον τῶν στίχων μου ἥτο ἡ ἐλπὶς νὰ πάνη τοὺς αἵματηροὺς καὶ σκληροὺς ἄγωνας. "Ἐπειδὴ δὲ διέδιδεν διὶ ἡ Ἀγγλία ἐξέκαιε τοὺς πολέμους, τοῦ ὠμίλουν περὶ τῆς εἰρήνης ως τοῦ μέσου, διὰ τοῦ δποίου θὰ κατετρίβοντο αἱ προθέσεις τῶν Νησιωτῶν ἐκείνων.

"Οπωσδήποτε, τὸ ἀποκηρύσσω καὶ τὸ καταρῆμα, διότι δὲν ἐπέτυχεν διὶ τοῦ εἶχον ἀναθέσει· ἀντιθέτως, μάλιστα, ἀπὸ τῆς ἐποχῆς ἐκείνης εἴδομεν τὴν γῆν νὰ πληρῇ τὸ αἷμα ἐνὸς περίπου ἑκατομμυρίου πολεμιστῶν, νὰ καίωνται περίφημοι πόλεις, νὰ καταστρέφωνται περιοχαί, καὶ ἀπείρους ἀδικίας τῶν κατακτητῶν.

α'

Δειλοί! ποῖον ἔργον ἡ ποία γενναιόψυχον σκέψιν ποίαν, ὡς δοῦλοι, εῦσπλαγχνον πρᾶξιν εἶδε κανεὶς ἀπὸ σᾶς; πολαν ἀγάπην ἀγνῆν καὶ ἀληθῆ; Άτ, δὲν ἀνέτειλες, ὡς Ἡλιε, διὰ νὰ φωτίζῃς δι' ἐκείνους, οἱ δποῖοι οὕτε πατρίδα οὕτε θεοὺς οὕτε νόμους οὕτε καρδίαν ἔχουν, ἀλλ' ἐπίβουλον δκνηρίαν ἡ ἐνόχους πράξεις: ἐπ' αὐτῶν, ἄτ! ποτὲ δὲς μὴ λάμπουν χαρμόσυνοι αἱ ἀκτῖνές σου.

β'

Κοίτα, ταχεῖς, οἱ παράφρονες πῶς τρέχουν μὲ τεταμένας τὰς χεῖρας νὰ σφίγξουν τῆς ἀστάτου θεᾶς τὴν ἀδικον κόμην· κοίτα, πῶς, ὀκνηροί, ἐξα-

πλώντες εἰς μαλακὰ εὐώδη στρῶματα τὸ πλευρόν, ὅχι ἀπὸ καλὰς πρόξεις κατάκοπον, ἄλλοι ἀναμένουν τὴν σειράν των. Πρὸς αὐτούς, δειλοὺς ἢ κακούργους, ἡ θεὰ ἡς δεικνύεται εὖθυμος ἢ ἔνοχος.

γ'

'Η παλαιὰ ἐποχὴ εἰδε σὲ μὲν νὰ κατέληθης, χάρις εἰς τὰς δεήσεις ἑνὸς ιερέως, τοῦ Ὀλύμπου, ἐνῷ ἐπὶ τῶν ὕμων σου ἀνετινάσσειο ἢ στίλβουνα φαρέτρα, ἀπὸ δὲ τοῦ ἀργυροῦ τόξου τὰ ἔξερχεται ὁ συριγμὸς τῶν βελῶν, τόσων μοιραίων διὰ τοὺς Ἀχαιούς.

δ'

Διατί δὲν ἀκούω καὶ ἔγώ, οὐχὶ ἐναντίον τοῦ δυστυχοῦς ὅχλου, ἀν ἀπατηθεὶς κινήται, ἄλλ' ἐναντίον παντὸς μετατρέποντος τὴν εὔνοιάν σου πρὸς ζημίαν τῶν πατρών ἀρετῶν, διατί δὲν ἀκούω καὶ ἔγώ τὸν ἡχηρὸν συριγμὸν τοῦ δλευθρίου τόξου σου; Βλέπεις πῶς ἀπὸ κόρακας ἔχει μιαρθῆ τὸ εὐγενὲς δρός καὶ θολωθῆ ἢ λίμνη;

ε'

Πατρίς των εἶναι ἡ γῆ, ὁ πλουσιώτερος δὲ καὶ ὁ ἵσχυρότερος εἶναι κύριός των.—'Αἱ μάτην προσεπάθησενὲ μοῦ διαφθείρῃ τὴν καρδίαν ἡ δύναμις ἢ ὁ χρυσὸς τῶν ἄλλων. Καίτοι δὲ ζῶ εἰς τὰς τερπνὰς αὐτὰς κοιλάδας, μεταξὺ τῶν ὅποιων ἀνιηχεῖ τὸ ἀργυροῦν δεῦμα τοῦ Ἀργού, δατις βρέχει θελκτικὰς δχθας μὲ μύρια εὐώδη ἀνθη, ἀλ ὁ Ζάκυνθός μου, ποτὲ σέ...

ζ'

Διότι γλυκὺς βάλσαμος εἰς τὰ απλάγχνα μου εἶναι ἡ ἐλαφρὰ πῦρα σου... καὶ ἀν αναπολῶ τὰ κίτραι καὶ τὰς μητρικὰς πορτοκαλλέας, μὲ τὰ προσφιλῆ ἄνθη τῶν ὅποιων εἰχον φάνει καὶ τὴν νεαρὰν κόμην καὶ τὸ σιηθός,

ζ'

ᾶς μὴ συμβῇ ποτὲ νὰ σὲ λησμονήσω, ὁ Ζάκυνθός μου. 'Αλλ' ἔγδο σὲ διαρκῶς περισσότερον ποθῶ, περισσότερον ἀγαπῶ, ἥτις ὑπῆρξες μήτηρ μου καὶ ἀκόμη εἶσαι. "Ἄν δὲ ὁ Ζεὺς εἴσακούσῃ τὸν πόθον μου, διαν, ἀφοῦ καταναλώσω τὰς χεῖρας καὶ τὸν νοῦν μου ὑπὲρ τοῦ ἐλληνικοῦ μεγαλείου, ἀπονεκρωθοῦν ταῦτα, ἥθελα, ἀνάμεσα εἰς τοὺς πολυφύλλους λόφους σου, ὡς τὴν πρώτην, οὗτω καὶ τὴν τελευταῖαν νὰ ἐκβάλω πνοήν.

η'

"Αλλ', ἀν βάρβαρα ἔθνη κατέστρεψαν καὶ διέφθειραν τὰ ἥθη, ἀλ πῶς ἡ γῆ ἐκείνη, ἥτις ἔγένησε τοὺς περιφήμους τριακοσίους καὶ ἑκανους, οἵτι-

νες εἰς τὰ πεδία τοῦ Μαραθῶνος καὶ τῶν Πλαταιῶν, ἐν τῷ μέσῳ τῶν ἀστραπῶν τοῦ πολέμου, μὲ βοὴν καὶ μὲ τὴν σπάθην τὰ πολλὰ περσικὰ στρατεύματα ἀντιμετωπίζοντες διέσπειραν, καὶ εἰς τὴν ἐλευθερίαν ἤνοιξαν τὸν δρόμον.

θ'

ἢ ἐνθυμούμενοι τὰς ὑπερόχους ἔκείνας Διανοίας, διὰ τῶν δποίων ἀπέκτησε τοσαύτην φήμην, καλλιεργητὰς τῶν τεχνῶν καὶ τῶν ἐπιστημῶν, τῆς γῆς ἔκείνης, ἡις φέρει τὴν ἐλπίδα εὐτυχοῦς μέλλοντος, ἄ! πῶς, ὁ Ἑλληνες, τώρα σεῖς, πῶς ὑποφέρετε τὰς καταστροφάς;

ι'

Φεῦ! ἀπαλλαχθῆτε ἀπὸ τὰ ἄλγη, ἀναπολοῦντες τὴν ἀρχαίαν σας αἴγλην: τὸ ξίφος εἶναι οὐρανίος κεραυνός, διαν τὸ ἀκονίζη ἡ ἀγάπη τῆς πατρίδος. Ἡλθέ ποτε δ Κέλτης καὶ θρασὺς ἐπότιζεν εἰς τὴν Κασταλίαν πηγὴν τὸν πολεμικὸν ἵππον, σκεπτόμενος δὲ ἥδη τὸν θησαυρούς, βρέμων ἐγέμισε τὰ ἄντρα μὲ αὐθάδεις λαχάς.

ια'

Οτε δ σκοτεινὸς οὐρανὸς ἀπὸ μελανὰ νέφη καλύπτεται, ἵδον δ μέγας θεὸς τῆς Δήλου· ἡ δεξιά του κροτεῖ κεραυνοὺς ἀπὸ τὰς κορυφὰς τοῦ ὄρους, ἐκοφενδονίζων δὲ πελωρίους βράχους καὶ δρμητικὴν ἀνεμοζάλην γύρω γύρω βρέμουσαν εἰς τὰ ἄδικα δπλα, εὔνοεῖ τὸν ἀγῶνας, τὸν δποίους ἡ πρὸς τὴν πατρίδα ἀγάπη παρεκίνησεν.

ιβ'

Ἄ! περισσότερον τοῦ χρόνου, δ ὑπνος μεταβάλλει τὴν κπρδίαν! δύσιγνος δὲ ἡ Ἰταλία αὐτῇ, εἰς τὴν δποίαν ζῶ ἀπορροφῶν τὰ ώραιότερα ἄνθη διὰ τὰ σᾶς δώσω μέλι, εἰς τὸ παρελθόν, διε είχε καρδίαν ὑψηλὴν καὶ θείαν ψυχὴν, ὑπῆρξεν ὑπερήφανος βασίλισσα.

ιγ'

Τώρα τὴν βλέπεις δούλην ἀπὸ τὸν πολὺν ὑπνον καὶ κατερρακωμένην. Αν δέ ποτε ἀπατηθεῖσα ὑψωσε τὴν κεφαλὴν καὶ ἥρπασε τὴν σπάθην ἐσκοριασμένην, ἄ, δὲν ἀντελήφθη ἡ ταλαιπωρος δι τὸν βούλησίν της ἔλειπεν ἡ καρδία καὶ ἡ παλαιὰ δρμή, καὶ δι τὸν ἔκίνει τὸν σίδηρον, διὰ τὰ δρέψῃ δχι ἐνδόξους φοίνικας, δχι ἐθέριζε διὰ σκοποὺς ἄλλων, καὶ ἥτο ἐνοχος.

ιδ'

Δὲν ἀνέσυραν τὰ τέκνα σου, ὁ Ἰταλία, τὸν σίδηρον, ὥθούμενα ἀπὸ τὴν πρὸς σὲ ἀγάπην, ἀλλὰ διὰ τὰ σου πληγώσουν ἀκόμη περισσότερον τὸ

στῆθός σου, καὶ νὰ σὲ παραδώσουν, ἀγνῶμονα πάντοτε! εἰς χεῖρας τοῦ νέου τυράννου. Ἐπὶ τῶν ἐνδόξων σου λειψάνων καθημένους σὺ ἀκούεις τοὺς ποιητὰς νὰ φάλλουν τοὺς ὅμινους τῶν παλαιῶν νικῶν καὶ νὰ κρούουν τὴν δακρύβροκτον λύραν.

18'

Βλέπεις δμως τὸν μωρὸν δχλον πῶς τὸν κοιτάζει καὶ γελᾷ, κλίνων δὲ τὸ μέτωπον νὰ ὀνειρεύεται ἡσυχίαν καὶ χρυσόν; Εὐτυχῆς έγώ! ἂν ἐπὶ τοῦ τάφου μου ἀνιηχῆ: ὑπῆρξαν ἡ ζωή σου καὶ τὰ ποιήματά σου εἰς τὸν "Ελληνας ἐπωφελῆ δῶρα.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ¹

Σημείωσις 1, εἰς δλόκληρον τὴν πρώτην στροφήν.

Μεταξὺ τῶν ἑκατομμυρίων, τὰ ὅποια ἀριθμεῖ ἡ Εὐρώπη, θὰ εὗρῃς δλίγους, εἰς τοὺς ὅποιους δὲν ἀρμόζουν οἱ λόγοι μου. Οἱ δλίγοι δὲ οὗτοι δὲν εἶναι βεβαίως οἱ τύραννοι τῶν ἀλλων, ἀλλ' οἱ διατηροῦντες τὴν ἀγνότητα τῆς καρδίας· κατὰ τὰ ἄλλα, βλέπεις τοὺς μὲν βασιλεῖς νὰ ὑποτάσσονται ἀνάδροις εἰς τοὺς λαούς, τοὺς δὲ λαοὺς ἐπονειδίστως εἰς τοὺς βασιλεῖς.

Σημείωσις 2, εἰς δλόκληρον τὴν δευτέραν στροφήν.

Ο Οὔγος Φώσκολος, ὑπαγορεύων εἰς ἐμὲ τὸν "Υμνον του εἰς τὰς Χάριτας, διετύπωσεν δμοίαν σκέψιν. Γνωρίζων δὲ ὅτι ὁ λίαν ὑπομονητικὸς καὶ γενναιόφρων χαρακτὴρ τοῦ φίλου μου, διὰ τῆς συνεχοῦς ἐπεξεργασίας θὰ σὲ ἐστέρει τοῦ ἀποσπάσματος τούτου, τὸ ἀναφέρω, οὐχὶ ἀπὸ τοῦ σημείου, ποὺ θὰ ὕφειλον, ἀλλ' ἔξι δλοκλήρου. Θὰ εὐφρανθῆς, ω̄ ἀναγνῶστα, ἀπὸ τὴν ἀρμονίαν τῶν στίχων τούτων· ἐν ἀρνητικῇ δὲ περιπτώσει η̄ δὲν εἶσαι η̄ δὲν ὑπῆρξες ποτὲ προσφιλής εἰς τὰς Μούσας: διάβασε καὶ κρίνε τὸν ἑαυτόν σου. ('Ακολουθεῖ τὸ ἀπόσπασμα τῶν Χαρίτων).

Σημείωσις 3, εἰς τὸν στίχον 17.

Ο Πίνδαρος σοῦ παρέχει παραδείγματα τῶν πλέον τολμηρῶν ἐπιθέτων· βλέπε ἐπίσης τὸν Βεργίλιον, κατὰ τὸ τέλος τοῦ Του βιβλίου:

1. Αἱ σημειώσεις αὗται, η̄ τούλαχιστον τινὲς ἔξι αὐτῶν, εἶναι μεταγενέστεραι τῆς φθῆς, ώς μαρτυρεῖ τὸ γεγονός δτι εἰς σημειώσεις τινὰς ὁ Κάλβος ἀλαντῷ εἰς παρατηρήσεις φίλων ἐπὶ τοῦ περιεχομένου τοῦ ποιήματος.

2. Οἱ στίχοι οὗτοι ἀνήκουν εἰς τὸν δεύτερον ὅμινον τῶν Χαρίτων, ἐπιγραφόμενον « Vesta » ('Εστια, στίχ. 69 - 99), παρουσιάζουν δὲ αἰσθητὰς διαφορὰς ἀπὸ τὴν τελικὴν ἔκδοσιν τοῦ ἔργου.

...pinguis ubi, et placabilis ara Diana¹,

ὅπου ἡ εὐφορία τῆς ὑπὸ τῆς Ἀρτέμιδος προστατευομένης γῆς καὶ τὸ ἐπίθετον *placabilis*, ἀνήκον εἰς τὴν θεάν, ἀποδίδονται εἰς τὸν βωμόν. Καὶ εἰς τὴν ἀρχὴν τοῦ 6ου :

*...horrendaque procul secreta Sibyllae
antrum immane petit²...*

'Εδῶ *immane* σημαίνει φοβερός, ώς δρυμὸς τὸ μάντελήφθη ὁ *Caro*³. Μεταξὺ δὲ τῶν Ἰταλῶν, ὁ Πετράρχης ἔγραψε :

Con un vento angoscioso di sospiri⁴,

ἀντί : *vento d'angosciosi sospiri*, καὶ :

...o per prigion crudele, e fera⁵

ἀναφερόμενος εἰς τὴν σκληρότητα καὶ τὸ τραῦμα τοῦ "Ερωτος, δστις ἐπέφερε τοιαύτην αἰχμαλωσίαν. Καὶ ὁ σεβαστὸς ἐκεῖνος θεοάπων τῶν Μουσῶν⁶ κατεκρεουργήθη σχεδὸν ἀπὸ τοὺς ἀηδεῖς φλυάρους τῆς ἐποχῆς του, διότι ἀπέδωσεν εἰς τὰ ὅπλα τὸ ἐπίθετον τοῦ αἴτιου, δπερ ἔκινει τοὺς φέροντας αὐτά, χωρὶς νὰ σκεφθοῦν ὅτι οἱ πλεῖστοι τῶν συγγραφέων, τοὺς ὄποίους ἀνέφερον εἰς τὸ Λεξικόν των, εἶχον μεταφέρει τὴν ταχύτητα τῶν ἕππων εἰς τὰ ἄρματα καὶ εἶχον ἀποκαλέσει ἀνηλεῆ τὰ κτυπήματα ἢ τὴν χεῖρα, δπως καὶ

1. Βεργίλιον, Αἰνειάς, VII, 764. Ο πλήρης στίχος ἔχει ως ἔξῆς :

litora, pinguis ubi et placabilis ara Diana¹.

2. Βεργίλιον, Αἰνειάς, VI, 10 - 11. Οι δύο στίχοι ἔχουν ως ἔξῆς :

*praesidet, horrendaque procul secreta Sibyllae
antrum immane petit, magnam cui mentem animunque.*

3. Annibal Caro, γνωστὸς Ἰταλὸς φιλόλογος (1507 - 1566). Πλὴν ἀλλων σημαντικῶν ἔργων, περὶ τὰ τέλη τῆς ζωῆς του, ἔκαμε μετάφρασιν τῆς Αἰνειάδος, ἥτις, καὶ τοι δὲν εἶναι πάντοτε ἀκριβής, διακρίνεται δμως διὰ τὴν ζωηρότητα καὶ τὴν ἀριστοτεχνικὴν ἀπόδοσιν τοῦ κειμένου, ώστε δικαιώς θεωρεῖται ἐκ τῶν καλυτέρων τοῦ είδους.

4. Petrarca, Rime, XVII :

*Piovanmi amare lagrime dal viso
con un vento angoscioso di sospiri.*

5. Petrarca, Trionfo d'Amore, στίχ. 39. Τὸ σχετικὸν χωρίον ἔχει ως ἔξῆς :

*Nessun vi riconobbi, e s'alcun v'era
di mia notizia, avea cangiata vista
per morte o per prigion crudele e fera.*

6. Ἐννοεῖ τὸν Πετράρχην.

αὐτὸ τὸ πρόσωπον τὸ ὅποιον εἶχε καταφέρει ταῦτα. Δυστυχῆς ὁ ποιητής, ὅστις γίνεται μαθηματικός.

Σημείωσις 4, εἰς διλοκλήρουν τὴν τρέτην στροφὴν.

·Απόσπασμα ληφθὲν ἔξ διλοκλήρουν ἀπὸ τὸν "Ομηρον"¹, τὸ ὅποιον τόσον κακῶς ἦννόησεν ὁ χυδαῖος ἐκεῖνος μεταφραστὴς καὶ ποιητής², ὅστις ἔσχε καί, ἔτι χεῖρον, ἔχει ἀκόμη τοσαύτην φήμην, διότι, ὡς λέγουν, ἔχοησιμοποίησεν ἀριστοτεχνικῶς τὴν τοσκανικὴν γλῶσσαν. Σὲ παρακαλῶ, ἀνάγνωσέ το :

*et crimine ab uno
disce omnes³.*

('Ακολουθεῖ ἡ Ἰταλικὴ μετάφρασις τῶν ὅμηρικῶν στίχων Α, 44 ἑπ.)⁴:

·Αφίνων κατὰ μέρος τοὺς ἔκνευριστικοὺς τρόπους καὶ τὰς ἀνιαρὰς ἐπαναλήψεις, αἴτινες ἀφαιροῦν ἀπὸ τὴν ὅμηρικὴν εἰκόνα τὴν χαρακτηρίζουσαν αὐτὴν κίνησιν καὶ ζωηρότητα, βλέπεις τὸν Ἀπόλλωνα μὲ τὸ τόξον ἐπὶ τῶν ὄμων, ὡς εἶναι οἱ σύγχρονοι τυφεκιοφόροι, καὶ ἀκούεις τὰ βέλη νὰ ἀντηχοῦν ἐπὶ τῶν νώτων του, ὡς ἂν ἐπρόβκειτο περὶ κανονιοβολισμῶν. ·Ἐπίσης ὁ Ἀπόλλων κατέρχεται τοῦ Ὀλύμπου ἔξωργισμένος καὶ κάθηται εἰς ἀπόστασιν βολῆς ἀπὸ τῶν πλοίων· ἐν τούτοις ὁ Salvini⁵ ἀνῆκεν εἰς τὴν Crusca⁶ καὶ ἦτο καθηγητὴς τῶν Ἑλληνικῶν γραμμάτων.

Παρομοίως, ὁ Cesarotti⁷, ἐν τῇ μανίᾳ του νὰ ἐνδύσῃ τὸν "Ομηρον" κατὰ

1. ·Η στροφὴ αὗτη, ὡς ὁμολογεῖ ὁ ποιητής, ἐγράφη κατ' ἀπομίμησιν τοῦ "Ομηρον" (βλ. "Ομ., Α, 43 ἑπ.).

2. ·Εννοεῖ τὸν μεταφραστὴν τῆς Ἰλιάδος Anton Maria Salvini, περὶ οὗ κατωτέρω.

3. Βεργίλιον, Αἰνειάς, II, 65 - 66. Τὸ πλῆρες χωρίον ἔχει ὡς ἔξῆς :

*Accipe nunc Danaum insidias, et crimine ab uno
disce omnes.*

4. Στίχοι ἔκ τῆς μεταφράσεως τοῦ Salvini.

5. Anton Maria Salvini, Ἰταλὸς φιλόλογος καὶ λογοτέχνης (1653 - 1729). Συνέβαλεν εἰς τὴν σύνταξιν τοῦ Λεξικοῦ τῆς Ἀκαδημίας Crusca (βλ. κατωτέρω) καὶ συνέγραψε πολλὰ ἔργα. Μετέφρασε, σὺν τοῖς ἄλλοις, ἐκ τῆς ἀρχαίας Ἑλληνικῆς τὸν "Ομηρον", τὸν "Ησίοδον", τὸν "Ἀνακρέοντα", τὸν Θεόκριτον κ.ἄ. Αἱ μεταφράσεις του ὅμως θεωροῦνται μετριωτάτης ἀξίας, ἂν μὴ ἔξ διλοκλήρουν ἀτυχεῖς.

6. ·Η Accademia della Crusca εἶναι ἔκ τῶν παλαιοτέρων Ἰταλικῶν ἀκαδημιῶν, ἴδρυθεῖσα κατὰ τὸ δεύτερον ἥμισυ τοῦ ΙΖ' αἰῶνος καὶ λειτουργοῦσα ἔκτοτε ἀνελλιπῶς μέχρι τῶν ἡμερῶν μας. ·Ἐκ τῶν σημαντικωτέρων ἔργων τῆς Ἀκαδημίας ταύτης εἶναι ἡ σύνταξις τοῦ περιφήμου λεξικοῦ τῆς Ἰταλικῆς γλώσσης « Vocabolario degli accademici della Crusca », ἐκδοθὲν τὸ πρῶτον ἐν Ἐνετίᾳ τῷ 1612. ·Ἐκτοτε ἐγένοντο ἐπανειλημμέναι διορθώσεις καὶ συμπληρώσεις εἰς μεταγενεστέρας ἐκδόσεις.

7. Melchiore Cesarotti, Ἰταλὸς συγγραφεὺς καὶ φιλόλογος (1730 - 1808). Μεταξὺ τῶν ἔργων του, τὰ ὅποια ἔξεδόθησαν εἰς τεσσαράκοντα τόμους, συγκαταλέγεται

τὸν συθμὸν τῆς ἐποχῆς του καὶ κατὰ τὴν ἴδικήν του ἀντίληψιν, ἔθεώρει σοβαρὰ σφάλματα τὰς ὡραιοτέρας εἰκόνας· ἀλλοτε δὲ κόπτει καὶ φάπτει, εἰς τρόπον ὥστε δὲν ἀναγνωρίζεις οὐδὲ κἄν τὸν τίτλον. "Ισως ἐγγνώριζε τὸν φυσικὸν καὶ ὡραιὸν χαρακτῆρα τῆς Ἰταλικῆς ποιήσεως, ἀλλ' ἀναμφιβόλως ἡ πατήθη εἰς τὸν τοῦ Ὁμήρου: διότι ἔγραψε πάντοτε στίχους ἐντυπωσιακούς, παρενόησεν δῆμος τὸν χορόν καὶ τὴν ἀρμονίαν τοῦ Ποιητοῦ του. Εἰς τὸ κατωτέρῳ ἀπόσπασμα ἀκούεις τὸν Ἀπόλλωνα νὰ σπεύδῃ μὲν θορυβώδης, ἔπειτα δῆμος νὰ κάθηται καὶ νὰ πλήττῃ τοὺς Ἑλληνας μὲν ἡρεμίαν:

('Ακολουθεῖ ἡ Ἰταλικὴ μετάφρασις τῶν αὐτῶν δημητρικῶν στίχων A, 44 ἑπ.)¹.

Ποῦ ἀνεκάλυψεν εἰς τὸν Ὁμηρον τὰ ἀόρατα βέλη; ποὺ τὸν συγκεχυμένον τριγμόν; ποὺ τὸ δμιχλῶδες ἔνδυμα; — καί, ἀντιθέτως, ποὺ ἐγκατέλειψε τὴν φαρέτραν ἐξ ὀλοκλήρου κεκλεισμένην; τὴν δμοίαν πρὸς τὴν νύκτα πορείαν τοῦ θεοῦ; ποὺ τὸν καθαρὸν ἥχον τοῦ σχοινίου, τὸ δποῖον ἐξαπολύει τὸ ἀκόντιον καὶ ἔπειτα τὸν συριγμὸν τοῦ ἀκοντίου, διασχίζοντος τὸν ἄερα; Ἀποτελεῖ δυστύχημα τὸ δτὶ οἱ μεταφρασταὶ εἶναι ἢ ἐλληνισταὶ ἢ ποιηταί! 'Ο Monti² ἐπέτυχε καλύτερον, καίτοι ἀγνοεῖ τὴν ἐλληνικήν καὶ μετέφρασε βοηθούμενος ἀπὸ γραμματικοὺς καὶ ἀπὸ λογοτεχνικὰς παραφράσεις εἰς λατινικήν γλῶσσαν:

('Ακολουθεῖ ἡ Ἰταλικὴ μετάφρασις τῶν αὐτῶν δημητρικῶν στίχων A, 44 ἑπ.)³.

Ἐνταῦθα τὸ ἔζεται τοῦ πρωτοτύπου σημαίνει *piantarsi*. "Ακουσε τοὺς ἐλληνικοὺς στίχους:

*Bῆ δὲ καὶ Οὐλύμποιο καρήνων χαόμενος κῆρ,
τόξος ὕμοισιν ἔχων ἀμφηρεφέα τε φαρέτρην.
ἔκλαγξαν δ' ἄρος διστολὴπος ὕμων χωριμένοιο,
αὐτοῦ κινηθέντος δ' ἡγε μυκτὶ ἐοικώς.
ἔζειτο ἔπειτο ἀπάνευθε νεῶν, μετὰ δ' ἵδν ἔηκε.
δεινὴ δὲ κλαγγὴ γένετο ἀργυρέοιο βιοῖο.*⁴

καὶ μετάφρασις τῆς 'Ιλιάδος εἰς πεζόν, μετὰ πολλῶν σημειώσεων καὶ παρατηρήσεων. Κατὰ τὴν μετάφρασιν, ἐπέφερεν αἰσθητὰς ἀλλοιώσεις εἰς τὸ κείμενον, ίδια δὲ εἰς τὸ ποίημά του « La morte di Ettore ».

1. Στίχοι ἐκ τῆς μεταφράσεως τοῦ Cesarotti.

2. Vincenzo Monti, Ἰταλὸς λογοτέχνης καὶ φιλόλογος (1754 - 1828), φίλος τοῦ Διονυσίου Σολωμοῦ. Καίτοι δὲ διδοῖς ἡγνόει τὴν ἀρχαίαν ἐλληνικήν, χρησιμοποιῶν λατινικὰς καὶ Ἰταλικὰς μεταφράσεις, μετέφρασε τὴν 'Ιλιάδα, κατὰ τρόπον ἀριστουργηματικόν, ὥστε τὸ ἔργον τοῦτο νὰ θεωρῇται ὡς ἡ ἀξιολογωτέρα ἀπόδοσις τοῦ δημητρικοῦ ἔπους.

3. Στίχοι ἐκ τῆς μεταφράσεως τοῦ Monti.

4. 'Ο μήρος, A, 44 ἑπ. Τὸ χωρίον ἀρχίζει ὡς ἔξης διὰ τοῦ στίχου 43 :

"Ως ἔφατον εὐχόμενος, τοῦ δὲ ἔκλυτος Φοῖβος Ἀπόλλων,

'Ο Φώσκολος, τούλαχιστον, ὅμολογεῖ εἰς σημείωσιν τοῦ δοκιμίου του μεταφράσεως τῆς Ἰλιάδος ὅτι δὲν κατώρθωσε νὰ ἀποδώσῃ τὸν τελευταῖον τοῦτον στίχον' καὶ ὅμως κοίτα πῶς πλησιάζει περισσότερον πρὸς αὐτόν :

('Ακολουθεῖ ἡ ἵταλικὴ μετάφρασις τῶν αὐτῶν ὅμηρικῶν στίχων A, 44 ἑπ.)¹.

Τὸ αὐτὸ ἔλαττωμα εἶναι περισσότερον καταφανὲς εἰς τὸν Monti, ὅστις θὰ ἐπρεπε νὰ κάμῃ, ώστε νὰ ἀκουσθῇ ὁ εἰς τῶν δύο χρότων, ἢ νὰ ἀναφέρεη πρῶτον τὸ ἀργυροῦν τόξον καὶ κατόπιν τὸν παρ' αὐτοῦ προκαλούμενον βόμβον.

Σημείωσις 5, εἰς δλόκληρον τὴν τετάρτην στροφήν.

Οἱ "Ελληνες ἔγραφον διὰ λαοὺς ἐλευθέρους καὶ εἰς ἀντάλλαγμα ἐπετύγχανον τὴν καλυτέρευσιν τῶν ἥθων" ἄλλοι οἱ Λατῖνοι ἀπέβλεπον εἰς τὸ νὰ κολακεύουν τοὺς μονάρχας καὶ νὰ ἐπιτύχουν παρ' αὐτῶν προστασίαν· διὸ βλέπεις τὴν ἴδιοφυῖαν τοῦ Βεργιλίου, τοῦ Ὁρατίου καὶ ἄλλων νὰ τείνῃ νὰ κολακεύῃ τὸν Αὔγουστον. Θλιβερὸν παράδειγμα, ἔνεκα τοῦ δποίου διεφθάρησαν οἱ λαοὶ ἐκεῖνοι καὶ ἐλησμόνησαν τὰ δίκαια των. Πολλοὶ τῶν συγχρόνων μελετοῦν εἰς τὴν Αἰγαίαδα καὶ εἰς τὰς φόδας ἐκείνων τὸν τρόπον νὰ γίνουν συγγραφεῖς εὐχαιρίας, προβάλλοντες ἐλευθερίαν, ὅταν κατασφάζεται ἔνας βασιλεὺς καὶ ὑποταγήν, ὅταν ἀνυβιβάζεται ἄλλος: ὁ καημένος ὁ Cesarotti² ἀπέθανε μὲ τὸ ὄνειδος τοῦτο· καὶ θὰ ἴδω νὰ ἀποθάνουν ὅμοίως καὶ ἄλλοι, καὶ μάλιστα πολλοί.

Σημείωσις 6, εἰς δλόκληρον τὴν ἕκτην στροφήν.

'Ο Φώσκολος ὡς ἔξῆς ὑμνεῖ τὴν Ζάκυνθον εἰς τὰς Χάριτας³:

('Ακολουθεῖ τὸ γνωστὸν ἀπόσπασμα τῶν Χαρίτων, τὸ ἀναφερόμενον εἰς τὴν Ζάκυνθον)⁴.

Σημείωσις 7, εἰς τὸν στίχον 74.

Καὶ ὁ "Ομηρος, δσάκις ἀναφέρει τὴν Ζάκυνθον, τὴν ὀνομάζει « ὑλήεσσαν »⁵.

1. Στίχοι ἔκ τῆς μεταφράσεως τοῦ Φωσκόλου.

2. Περὶ τοῦ Cesarotti βλ. ἀνωτέρω, σελ. 30, σημ. 5. 'Ο Κάλβος ἀναφέρεται εἰς τὸν πρὸς τὸν Ναπολέοντα θαυμασμὸν τοῦ Cesarotti, τὸν ὃποῖον διεδήλωσεν εἰς τὸ ποίημα « Pronea ».

3. Χάριτες (Le Grazie), ὑμνος πρῶτος (Venere), στίχ. 48 - 64.

4. Τὸ κείμενον τοῦ Κάλβου εἰς δύο σημεῖα ἀπομακρύνεται τῆς τελικῆς διατύπωσεως τοῦ ποιήματος: βλ. στίχ. 60 i più fecondi rai ἀντὶ i più vitali rai καὶ στίχ. 61: limpide nubi ἀντὶ candide nubi.

5. Βλ. 'Ομ. i, 24:

Σημείωσις 8 εἰς τὸν στίχον 78.

‘Η ἀναστροφὴ μὲ τοὺς Μωαμεθανοὺς διέφθειρε πολλὰ τῶν ἡμῶν μας καὶ ἔξηφάνισε τὰ πλέον ἀπαραιτητα· δὲν ἔχομεν πλέον δημοσίους ἀγῶνας, κατὰ τοὺς ὅποίους νὰ συναγωνίζεται ἡ νεολαία ἐξ εὐγενοῦς ἀμίλλης· ἀντιθέτως, βλέπεις πολλοὺς ἐξ ἡμῶν νὰ προσκολλῶνται εἰς τὴν ἐκτεθῆλυμμένην χλιδὴν τῆς ‘Ανατολῆς’ δὲν ὑπάρχουν δημόσια σχολεῖα, ὅπου νὰ διδάσκεται ἡ ἀρετὴ, ἥτις ἔκόσμει τοὺς προγόνους μας· δὲν ἔχομεν εἶμὴ μόνον ἀθλίους περιβόλους, γεμάτους ἀπὸ σχολαστικοὺς καὶ θεολόγους, καὶ αὐτοὺς φορτωμένους μὲ καταθλιπτικὰς ἐπιταγάς.

Σημείωσις 9 εἰς τὸν στίχον 95.

Εἰς τὴν ‘Ελλάδα ἔχομεν τυράννους κατὰ χιλιάδας: ὁ σουλτάνος εἶναι ὁ ὀλιγώτερον βαρύς. Βλέπεις κάθε πασᾶν καὶ γενίτσαρον νὰ μετέρχεται φρικαλέας ὠμότητας κατὰ τῶν χωρικῶν, οἵτινες, ἔνεκα τῆς γλυκύτητος τοῦ χαρακτῆρός των, δὲν ἀκολουθοῦν τὸ παράδειγμα τῶν Μανιατῶν καὶ ἄλλων ὅμοίων πρὸς αὐτούς. Μάλιστα περὶ τοῦ πασᾶ τῶν Ἰωαννίνων διηγοῦνται τὰ ἔξῆς: Διασχίζων τὸν χείμαρρον, ὅστις εὑρίσκεται ὀλίγα χιλιόμετρα πρὸς δυσμὰς τῆς ‘Ἄρτης, ἐκινδύνευε νὰ πνιγῇ, ὅτε χωρικὸς οιφθεὶς εἴς τὸ ὕδωρ τὸν ἀνέσυρε σῶν εἰς τὴν ὅχθην’ πρὸν ὅμως ἐπανεύρῃ τελείως τὰς αἰσθήσεις του, διέταξε νὰ ἀποκεφαλισθῇ ὁ σωτήρ του, λέγων ὅτι δὲν ἐπεθύμει νὰ εἶναι ὀφειλέτης τῆς ζωῆς του εἰς ἓνα χωρικόν¹.

Σημείωσις 10 εἰς τὴν ἐνδεκάτην στροφὴν.

‘Η παροῦσα καὶ ἡ ἐπομένη στροφὴ θὰ σοῦ γίνουν εὐκόλως ἀντιληπταὶ ἀπὸ μίαν περικοπὴν τοῦ Παυσανίου.

(‘Ακολουθεῖ ἡ περικοπὴ τοῦ Παυσανίου)².

Σημείωσις 11 εἰς τὸν στίχον 124.

Παρῆλθεν ἔτος, ἀφ’ ὅτου προσπαθῶ νὰ ζήσω, ὅπως μοῦ εἶναι δυνατόν, καὶ νὰ μελετήσω, ὅπως ἐπιθυμῶ εἰς τὰς βιβλιοθήκας τῆς Φλωρεντίας, ἵνα φανῶ ἀντάξιος πρὸς τὴν πατρίδα μου. Θὰ ἐκπλαγῇς δέ, ἀναγνῶστά μου, ἂν σοῦ ὅμολογήσω ὅτι μὲ τὴν σκέψιν νὰ συντομεύσω τὴν πορείαν, ἐπεζήτησα νὰ ἐπισκεφθῶ μέρη, ὅπου δημοσίᾳ διδάσκεται ἡ ὥραια λογοτεχνία, καὶ ὅτι ἐτράπην εἰς ἄτακτον φυγήν. Εἶδον νὰ κινοῦνται χείλη καὶ γλῶσσαι, νὰ ἔξα-

1. ‘Ο Κάλβος ἀναφέρει τὸ γνωστὸν ἀνέκδοτον περὶ τοῦ ‘Αλῆ πασᾶ, χωρὶς νὰ δηλοῖ πόθεν ἐπληροφορήθη τοῦτο.

2. ‘Ο Κάλβος εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο ἀνέφερε σχετικὸν χωρίον τοῦ Παυσανίου, τὸ ὅποῖον ὅμως ὁ Antona - Traversi ἔκρινε περιττὸν νὰ μνημονεύσῃ.

πτωνται ἔγκεφαλοι, συνεχῶς' ἥσαν ὅμως ἐσβεσμέναι καὶ ψυχραὶ αἱ καρδίαι¹. 'Εξήτησα κλασσικόν τινα διὰ νὰ διαβάσω εἰς ἐποχήν, καθ' ἦν ἡμην κουρασμένος νὰ ἀκούω κείμενα περὶ τῶν ρητορικῶν σχημάτων, καὶ μοῦ ἐδόθησαν τὰ αὐτοσχέδια τοῦ Gianni². 'Αλλοίμονον εἰς ἐμέ!

Σημείωσις 12 εἰς διλογίηρον τὴν 13 σιροφῆν.

'Αν ἀρχίσῃς ἀπὸ μερικοὺς προηγουμένους στίχους καὶ συνεχίσῃς ὅλην τὴν σιροφῆν αὐτὴν καὶ μέγα μέρος τῆς ἐπομένης, θὰ εὗρῃς πράγματα, τὰ δποῖα πολλοὶ δὲν θὰ κατανοήσουν καὶ θὰ σοῦ ἐρωτήσουν τὴν αἰτίαν ἀπάντησέ τους:

« Ρωτῆστε διὰ τὴν ἴστορίαν σας ».

Σημείωσις 13 εἰς τὸν στίχον 148 καὶ ἐπ.

'Αντιλαμβάνεσαι οὐχὶ πάντας, ἀλλὰ δλίγους, ὡς ὁ Μακιαβέλλης, ὁ Ἀλφιέρης, ὁ Φώσκολος, μὲ τὸ ἔξαιρετον καὶ τὸ καθαρὸν πνεῦμα. Μεταξὺ δὲ αὐτῶν εἶναι καὶ ὁ Fantoni³, καίτοι ἐγὼ προσωπικῶς δὲν τὸν ἔκτιμο, εἰμὴ μόνον διότι ἔγραψε μὲ ἀξιέπαινον πρόθεσιν ποιήματά τινα καλούμενα φδάς· ίσως δὲ καὶ νὰ εἶναι.

Σημείωσις 14 εἰς τὸ ημισυ τῆς τελευταίας σιροφῆς.

Μοῦ ἐσημειώθη ὅτι ἀποτελεῖ ἀντίφασιν τὸ γεγονὸς ὅτι εἰς τὴν ἀρχὴν τῆς φδῆς μου εἶπον οὐχὶ ὁ λαός, ὅστις ἐνεργεῖ τυφλῶς, ἀλλ' ὅσοι κακῶς τὸν συμβουλεύονταν εἶναι ἄξιοι τῆς οὐρανίας ὁργῆς⁴, ἐνῷ εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο ὑποστηρίζω ὅτι οἱ ποιηταὶ συμβουλεύονταν καλῶς, ἀλλ' ὁ ἀνόητος δχλος δὲν τοὺς κατανοεῖ. 'Αναμφιβόλως, αὐτὴ εἶναι ἡ πρώτη ἐντύπωσις· οὐχὶ ὅμως, ἂν τις ἐμβαθύνῃ καλύτερον. Διότι κατ' ἀρχὰς λέγω ὅτι πρέπει νὰ τιμωρηθοῦν ὅσοι συμβουλεύονταν κακῶς καὶ νὰ ἀμφωθοῦν οἱ ἀπατώμενοι· ἐπειτα ὅμως, σκεπτόμενος ὅτι ὁ δχλος ἡπατήθη, εὑρίσκω (καὶ δυστυχῶς αὐτὴ εἶναι ἡ ἀλήθεια) ὅτι ἀνοήτως δὲν εἰσακούει τοὺς δλίγους ἐκείνους, οἵτινες θὰ

1. 'Ο Κάλβος ἔκφραζει τὸν πόνον καὶ τὴν ἀπογοήτευσίν του, διότι δὲν κατώρθωσε νὰ εὗρῃ ἀνώτερα πνεύματα καὶ ίκανοὺς διδασκάλους, οἵτινες νὰ ἀνταποκρίνωνται εἰς τὰς ψυχικὰς καὶ ἐπιστημονικὰς ἀπαιτήσεις του.

2. Francesco Gianni, διάσημος ποιητής, κυρίως αὐτοσχεδίων στιχουργημάτων (1750 - 1822). Τὰ ποιήματά του παρουσιάζουν πολλὰς ἀδυναμίας, φαίνεται δὲ ὅτι καὶ ὁ Κάλβος δὲν ἔθεωρει αὐτὸν ἄξιον λόγου συγγραφέα.

3. Giovanni Fantoni, Ἰταλὸς ποιητής (1755 - 1807). "Έγραψε πολλὰ ἔργα, μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ ἐκατοντάδα περίπου φδῶν, διηρημένων εἰς δύο τόμους, ἡρωϊκοῦ ἀλλὰ καὶ διδακτικοῦ περιεχομένου, εἰς ταύτας δὲ ἀναφέρεται ὁ Κάλβος.

4. Βλ. ἀνωτέρω, ίδιᾳ στ. 33 ἐπ. τῆς φδῆς.

ἐπεθύμουν νὰ τὸν καταστήσουν συνετόν, ἀλλὰ τοὺς περιπαῖς εἰ καὶ ὅνειρεύεται κενὴν εὐτυχίαν. 'Αναγνῶστά μου, σοῦ φαίνεται ὁρθὸς ὁ συλλογισμός μου αὐτός :

Σημείωσις 15 εἰς τὸν τελευταῖον στίχον τῆς ϕδῆς.

'Ο φίλος μου Ginesi¹, τοῦ δποίου σοῦ συνιστῶ τὰ ἔργα ὡς νέου ἐμπνεούμενου ἀπὸ γενναιόφρονας σκέψεις, ἔξεφρασεν ἐπιφυλάξεις ὡς πρὸς τὴν ἀρμονίαν τοῦ στίχου τούτου. 'Ἐπεχείρησε ἐπανειλημμένως νὰ τὸν τροποποιήσω, ἀλλὰ διαρκῶς τὸν ἥλλαζα ἐπὶ τὰ χείρω. Πρέπει τὸ ποίημά μου αὐτὸν νὰ κλείνῃ μὲ αὐτὰ τὰ λόγια' οἶαδήποτε ἄλλα θὰ τὸ ἐστέρουν κατὰ μέγα μέρος τοῦ νοήματος, τὸ δποίον αὐτὰ περικλείουν δι' ἐμέ. Μὴ δυσανασχετήσῃς, ἀναγνώστα, καὶ ἀνάγγωσέ τον ὡς ἔχει. "Εχει καλῶς.

Προσθήκαι.

Πολὺ γρήγορα σὲ ἔχαιρέτισα, ὡς ἀναγνῶστα, καὶ δὲν ἐνεθυμούμην ὅτι πρέπει νὰ σὲ εἰδοποιήσω ὅτι ὅσα σοῦ λέγω κατὰ τῆς ἴσχυρᾶς ἔλξεως τοῦ χρυσού καὶ τῆς ὀκνηρίας, περισσότερον τῆς ἀρετῆς, δὲν πρέπει νὰ προκαλοῦν τὴν δυσπιστίαν σου, ἐπειδὴ γνωρίζεις ὅτι στεροῦμαι πλούτου· δὲν ἀγνοεῖς δὲ ὅτι καὶ ὁ ἐρωτευμένος μὲ τὴν Λάουραν, καίτοι ἔζη ἐν μέσῳ ἀνέσεων καὶ τέρψεων εἰς Valchiusa καὶ ὅσας τοῦ ἐπέτρεπεν ἡ ὑψηλὴ θέσις του², ἔψαλλε: « ἡ λαιμαργία, ὁ ὑπνος καὶ ἡ ὀκνηρία διεσκόρπισαν τὴν ἀρε τὴν ἀπὸ τὸν κόσμον »³.

* * *

'Ο Κάλβος ἔγραψε τὴν « Όδην εἰς 'Ιονίους » τῷ 1814. 'Ητο ἐπομένως ἀκόμη νεαρώτατος, μόλις εἴκοσι δύο ἔτῶν, καὶ δυμως ἡ ϕδή του αὐτὴ δὲν ἦτο ἡ πρώτη· ὁ ἴδιος μᾶς πληροφορεῖ ὅτι πρὸ τριετίας εἶχε γράψει καὶ

1. 'Ο Ginesi, Φλωρεντινὸς ποιητής, φίλος προσωπικὸς τοῦ Κάλβου, εἰς τὸν δποίον οὗτος ὑπέβαλλε τὰ ἔργα του, ζητῶν σχετικάς κρίσεις.

2. 'Ἐννοεῖ τὸν Ηετράρχην. 'Η Valchiusa εἶναι χωρίον παρὰ τὴν Αβινιόν, εἰς τὸ δποίον δ Πετράρχης, ἀναζητῶν τὴν ἡρεμον ἤωὴν καὶ τὴν γαλήνην, ἔζησεν ἐπὶ μακρὸν (μέχρι τοῦ 1341), ἐπωφελούμενος δὲ ἐκ τῆς ἡσυχίας καὶ τοῦ ποιητικοῦ περιβάλλοντος, ἐπεδόθη εἰς τὴν συγγραφὴν ποικίλων ἔργων, μεταξὺ τῶν δποίων καὶ τοῦ εἰς λατινικὴν γλῶσσαν ἔπους « Αφρική ».

3. Bl. Petrarca, Rime, VII :

ἄλλην, ἀπευθυνομένην πρὸς τὸν Ναπολέοντα, τῆς ὁποίας ὅμως δὲν διεσώθη τὸ κείμενον.

*Απὸ τὸν πρόλογον, τὸν ὁποῖον ὁ ποιητὴς προτάσσει τῆς φύδης, προκύπτει ὅτι αὕτη ἔχει πολιτικὴν ἀφορμήν, ἐξ αἰτίας τῶν τελευταίων πληροφοριῶν περὶ τῆς τύχης τῆς Ἐπτανήσου, ἐμπνέεται δὲ ἀπὸ τὰ πατριωτικὰ αἰσθήματα τοῦ Κάλβου καὶ ἀπὸ τὸ μέγα ἐνδιαφέρον του διὰ τὸ μέλλον τῆς Ἰδιαιτέρας πατρίδος του, τὴν ὁποίαν « πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν του πάντοτες εἶχεν ». Μανθάνομεν ὅμως ἀκόμη ὅτι τῷ 1811 εἶχεν ἀποστέλλει ἄλλην φύδην πρὸς τὸν Μέγαν Ναπολέοντα, τοῦ ὁποίου ἔξυμνει τὴν δρᾶσιν, ἐνῷ συγχρόνως κατεφέρετο κατὰ τῆς Ἀγγλίας. Είναι γνωστὸν πόσας ἐλπίδας οἱ κάτοικοι τῆς Ἐπτανήσου εἶχον στηρίξει ἐπὶ τοῦ Γάλλου αὐτοκράτορος καὶ πόσον ἔμειναν ἀπογοητευμένοι, ὅτε εἶδον ὅτι αἱ ἐλπίδες των ἡσαν μάταιαι. Τὸ αὐτὸ συνέβη καὶ μὲ τὸν Κάλβον, ὁ ὁποῖος φαίνεται ὅτι βραδύτερον μετεβλήθη εἰς ἀσπονδὸν ἔχθρὸν τοῦ Ναπολέοντος, μέχρι τοῦ σημείου νὰ ἀποκηρύξῃ καὶ νὰ καταρασθῇ τὴν φύδην, ποὺ τοῦ εἶχεν ἄλλοτε ἀφιερώσει.

Δὲν ἀποκλείεται ὅμως ἡ ἔχθροτης του αὕτη νὰ ἐπηρεάσθη ἐν μέρει καὶ ἀπὸ τὴν ἀντιπάθειαν, τὴν ὁποίαν ἥσθάνετο πρὸς τὸν αὐτοκράτορα τῆς Γαλλίας ὁ φίλος τοῦ Κάλβου Φώσκολος, ὅστις, ὡς γνωστόν, ἀρνηθεὶς νὰ ὑμνήσῃ τὰ κατορθώματα αὐτοῦ¹, ἐπεσεν εἰς τὴν δυσμένειαν τοῦ Ναπολέοντος, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον ἀντιθέτως τοῦ ἔξησφάλισε τὴν ἀγάπην καὶ τὴν προστασίαν τῶν Ἀγγλῶν.

* * *

Ἡ « Ὁδὴ εἰς Ἰονίους », καίτοι διαχρίνεται διὰ τὸ « Ἑλληνίζον ὕφος » καὶ τὴν ἀγάπην καὶ τὸ « ὑψηλὸν πάθος », μὲ τὸ ὁποῖον ὁ ποιητὴς ψάλλει τὴν πατρίδα του, ἐν τούτοις δὲν ἀποτελεῖ σημαντικὸν ἔργον, οὔτε είναι ἀναμάρτητος ἀπὸ ἀπόψεως ποιητικῆς τέχνης, ὡς δὲ παρατηρεῖ ὁ Φώσκολος εἰς ἐπιστολὴν του, τὴν ὁποίαν ἀναφέρομεν κατωτέρῳ, δὲν ἔξερχεται τῆς μετριότητος. Ἐν τούτοις, διὰ τὴν μελέτην τοῦ Κάλβου, ἡ φύδη αὕτη παρουσιάζει ἴδιαίτερον ἐνδιαφέρον, ἀφ' ἐνὸς διότι πρόκειται περὶ ἐνὸς τῶν πρώτων του ἔργων, ἀφ' ἐτέρου δὲ διότι εἰς αὐτὴν ἀνευρίσκομεν τὰ χαρακτηριστικὰ στοιχεῖα, τὰ ποιητικὰ σχῆματα, τὸ ὕφος, τὰς ἐκφράσεις, τὰς εἰκόνας καὶ τὸν ουθμὸν τῆς μετέπειτα παραγωγῆς του.

Κύριον χαρακτηριστικὸν καὶ βάσις τῆς φύδης τοῦ Κάλβου, ἡ λατρεία καὶ ἡ ἀφοσίωσις πρὸς τὴν Ἐλλάδα καὶ πρὸ πάντων πρὸς τὴν γενέτειράν του Ζά-

1. Ἡδη τῷ 1797 ὁ Φώσκολος εἶχε γράψει μίαν ἀπὸ τὰς πρώτας φύδας του, ὑπὸ τὸν τίτλον *Bonaparte liberatore*. Βραδύτερον, διετύπωσεν ἐναντίον τοῦ Γάλλου αὐτοκράτορος πικρὰ παράπονα καὶ κατηγορίας.

κυνθον, τὴν δποίαν ψάλλει μὲ τὴν αὐτὴν θέρμην καὶ πολλάκις μὲ τὰς αὐτὰς ἀκοιβῶς λέξεις, μὲ τὰς δποίας τὴν ὑμνεῖ βραδύτερον καὶ εἰς τὴν Ἑλληνικὴν ϕδὴν του: « Ἄ ! ὁ Ζάκυνθός μου, πότε σέ... Διότι γλυκὺς βάλσαμος εἰς τὰ σπλάγχνα μου εἶναι ἡ ἔλαφρὰ αὔρα σου... καὶ ἂν ἀναπολῶ τὰ κίτρα καὶ τὰς μητρικὰς πορτοκαλλέας, μὲ τὰ προσφιλῆ ἄνθη τῶν δποίων εἶχον φάνει καὶ τὴν νεαρὰν κόμην καὶ τὸ στῆθος, ἃς μὴ συμβῇ ποτὲ νὰ σὲ λησμονήσω, ὁ Ζάκυνθός μου. Ἄλλ’ ἔγὼ σὲ διαρκῶς περισσότερον ποθῶ, περισσότερον ἀγαπῶ, ἥτις ὑπῆρξες μήτηρ μου καὶ ἀκόμη εἶσαι. Ἄν δὲ ὁ Ζεὺς εἰσακούσῃ τὸν πόθον μου... ἥθελα, ἀνάμεσα εἰς τοὺς πολυφύλλους λόφους σου, ὡς τὴν πρώτην, οὕτω καὶ τὴν τελευταίαν νὰ ἔκβάλω πνοήν »¹.

Ἄλλ’ ἡ μίμησις καὶ ἡ ἀναλογία δὲν παρατηρεῖται μόνον μὲ τὴν ϕδὴν « Φιλόπατρις », ἀλλὰ καὶ μὲ τὰς ἄλλας Ἑλληνικὰς ϕδὰς τοῦ Κάλβου, εἰς τὰς δποίας ἀπαντοῦν συχνὰ κατὰ λέξιν μεταφράσεις διαφόρων στίχων ἡ ἀνάλογοι ἐκφράσεις τῆς ιταλικῆς ϕδῆς, ἐκ τῶν δποίων ἀναφέρομεν κατωτέρω τὰς πλέον χαρακτηριστικάς, παραβάλλοντες τὰ σχετικὰ κείμενα²:

ODE AGL' IONII

*quale, o schiavi, si vide
atto da voi pietoso ?
qual amor puro, e vero ?*

(στ. 3-5)

*Mira come veloci,
i forsennati, accorrono
tese le mani a stringere
della volubil Dea
le chiome ingiuste ;*

(στ. 13-17)

ΕΛΛΗΝΙΚΑΙ ΩΔΑΙ

*Ποτέ, ποτὲ μὲ δάκρυα
δὲν ἔβρεξεν ἔκεινος
τῶν φίλων του τὸ μνῆμα,
οὔτε τὸ χῶμα ἔφιλησε
τῶν συγγενῶν του.*

(ϕδὴ II, στρ. ιδ')

*Αφρίζουν τὰ ποτήρια
τῆς ἀδικίας· δυνάσται
πολλοὶ καὶ διψασμένοι
ἴδού τ' ἀδράχνουν· γέμουσι
μέθης καὶ φόνου.*

(ϕδὴ V, στρ. ιβ')

1. Βλ. τὴν Ἑλληνικὴν ϕδὴν « Ο Φιλόπατρις », Ιδία δὲ τὰς στροφὰς γ', ιγ' καὶ κγ'. Ο Κάλβος διατυπώνει καὶ εἰς τὴν ιταλικὴν ϕδὴν τὴν εὐχήν, δπως ἀποθάνη εἰς τὴν προσφιλῆ γενέτειραν.

2. Αχολουθοῦμεν τὴν ἔκδοσιν: 'Ανδρέου Κάλβου, Αἱ ϕδαι (Ἡ Λύρα - Λυρικά), Επιμελείᾳ Γ. Θ. Ζώρα, Νέα 'Εστία, 'Αφιέρωμα εἰς 'Α. Κάλβον, Σεπτέμβριος 1960, σελ. 149 ἐπ. Τὰς ϕδὰς ἀναφέρομεν κατὰ συνέχειαν διὰ τῆς ἀριθμήσεως I - XX.

*Ah invano
tentò guastarmi il core
la forza, o l' auro altrui ;*
(στ. 48 - 50)

*Μὲ ποτὲ δὲν ἐθάμβωσαν
πλούτη ή μεγάλα ὄνόματα,
μὲ ποτὲ δὲν ἐθάμβωσαν
σκήπτρων ἀκτῖνες.*

(ωδὴ XVI, στρ. δ')

è l'aura tua leggera
(στ. 59)

**Ιόνιοι Ζέφυροι*
(ωδὴ I, στρ. ιε')

e s'io rimembro i cedri
(στ. 60)

*ἀπὸ τὴν μυρωδίαν
τῶν χρυσῶν κίτρων.*
(ωδὴ I, στρ. ιη')

*ch'io mi scordi non fia
di te Zacinto mia.*
(στ. 65 - 66)

*Ποτὲ δὲν σ' ἐλησμόνησα,
ποτέ.*
(ωδὴ I, στρ. γ')

*chè dove
oda il mio voto Giove,...
fra i colli tuoi frondosi
vorrei come il mio primo
dar l'ultimo sospiro*
(στ. 69 - 70, 74 - 76)

**Ἄς μὴ μοῦ δώσῃ ή μοῖρά μου
εἰς ξένην γῆν τὸν τάφον·
εἰναι γλυκὺς δὲ θάνατος
μόνον δταν κοιμώμεθα
εἰς τὴν πατρίδα.*
(ωδὴ I, στρ. κγ')

i trecento famosi
(στ. 81)

*περίφημοι ψυχαὶ¹
τριακοσίων Λακώνων*
(ωδὴ II, στρ. ιβ')

*e chi di Maratona
o di Platea ne' campi*
(στ. 82 - 83)

*τὸν Ἀσωπὸν καὶ τὸν Ἄλσος
τοῦ Μαραθῶνος.*
(ωδὴ II, στρ. ιβ')

*fra' bellicosi lampi
coll' urlo, e colla spada
le molte armate Perse
affrontando disperse
e a libertà sea strada ;*
(στ. 84 - 88)

**Άλλα, ω̄ ἀσπὶς Ἑλλάδος,
σὺ ἐπὶ τὸν Πέρσας ἀστραφες,
καὶ ἔγινον κόνις.*
(ωδὴ II, στρ. ια')

*ah ! come, o Greci, or voi
come soffrite i danni ?*
(στ. 95 - 96)

*Πῶς, πῶς τῆς ταλαιπώρου
πατρίδος δὲν πασχίζετε
νὰ σώσητε τὸν στέφανον*
(ωδὴ XIII, στρ. κζ')

*Deh togliete gli affanni
memori dell'antico
vostro splendore:*

(στ. 97 - 99)

*il brando
folgor celeste è quando
amor patrio lo ruoti.*

(στ. 99 - 101)

*e per mille folgori
strepitar la sua destra
dalle vette del monte;*

(στ. 112 - 114)

*sulle famose tue
reliquie assisi i vati*

(στ. 148 - 149)

*...Τρέξατε, δεῦτε
οἱ τῶν Ἑλλήνων παῖδες,
ἥλθ' ὁ καιρὸς τῆς δόξης·
τοὺς εὐχλεεῖς προγόνους μας
ᾶς μιμηθῶμεν.*

(φόδη II, στό. κβ')

**Ἐὰν τὸ ἀκονίση ἡ δόξα,
τὸ ξίφος κεραυνοῖ·*

(φόδη II, στό. κγ')

**Ω Μοῦσαι· τῷρα ἀρπάξατε
τὴν πτερωτὴν βροντήν,
καὶ τὰ σκοπόν βαρέσατε
μὲν εὔστοχον χεῖρα.*

(φόδη V, στό. ιγ')

**Ἐπὶ τὸ μέγα ἐρείπιον
ἡ Ἐλευθερία δλόρθη
(φόδη XII, στό. κδ')*

'Εκτὸς ὅμως ἀπὸ τὰς κυριωτέρας ταύτας ἀπομιμήσεις, εἰς τὴν Ἰταλικὴν φόδην τοῦ Κάλβου ὑπάρχουν καὶ ἄλλαι ἔκφρασεις, αἱ ὁποῖαι ἀπαντοῦν βραδύτερον καὶ εἰς τὰς Ἑλληνικὰς φόδας του, ὅπως ἡ τόσον χαρακτηριστικὴ τάσις τοῦ ποιητοῦ νὰ λαμβάνῃ εἰκόνας καὶ νὰ ἀναφέρῃ θεότητας καὶ γεγονότα τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος. Π.χ.: Sole (στ. 6), dei (πολλάκις), volubil dea (στ. 16), Olimpo (στ. 27), Achei (στ. 32), sibilo sonante (στ. 40), arco funesto (στ. 41), Giove (στ. 70), trecento famosi (στ. 81), Maratona (στ. 82), di Platea ne' campi (στ. 83), le molte armate Perse (στ. 86), Celta (στ. 102), Castalie fonti (στ. 104), il gran nume di Delo (στ. 111), mille folgori (στ. 112) κλπ.

Εἰς τὴν « Όδὴν εἰς Ἰονίους » ὑπάρχουν ἀκόμη καὶ ἄλλα στοιχεῖα ἵδια τῆς Καλβείου λύρας. Εἰς ταύτην, τῷ ὅντι, παρατηροῦνται:

α') 'Η συχνὴ χοῖσις τῶν αὐτῶν ἐπιφωνημάτων τῶν Ἑλληνικῶν φόδων: Ahi (στ. 6, 121, 134), ah (στ. 11, 47, 79, 95), deh (στ. 97).

β') 'Η κατάχρησις θαυμαστικῶν: vili! (στ. 1), ahi! (στ. 6), splendan lieti i rai tuoi! (στ. 12), il sonno cangia il core! (στ. 122), ahi! (στ. 134), ingrati sempre! (στ. 146), me felice! (στ. 157).

γ') Αἱ συχναὶ ἐρωτηματικαὶ ἔκφρασεις: quale, o schiavi, si vide atto da voi pietoso? (στ. 3 - 4), qual amor puro, e vero? (στ. 5), a che non

odo anch' io il sibilo sonante dell'arco tuo funesto? (στ. 39 - 41), vedi tu come infesto di corvi è l' aureo monte e intorbidato il fonte? (στ. 42 - 44), come, o Greci, or voi come soffrite i danni? (στ. 95 - 96), e chinando la fronte sognar quiete, ed oro? (στ. 155 - 156).

δ') 'Η μεγάλη χρῆσις κλητικῶν: vili (στ. 1), o schiavi (στ. 3), o Sole (στ. 6), Zacinto mia (στ. 56, 66), o Greci (στ. 95), misera (στ. 134), Italia (στ. 142), ingrati sempre (στ. 146).

ε') 'Η συνήθης ἴδιόρρυθμος σύνταξις τοῦ ποιητοῦ: quale si vide atto da voi pietoso? (στ. 3 - 4), non patria, nè dei, non leggi hanno, nè core (στ. 8 - 9) κλπ.

ζ') 'Η συχνὴ χρῆσις τῶν αὐτῶν σχεδὸν ἐπιθέτων, ἅτινα ὁ Κάλβος μετεχειοίσθη καὶ εἰς τὰς Ἑλληνικὰς φδάς του: magnanimo pensiero (στ. 2), atto pietoso (στ. 4), amor puro e vero (στ. 5), perfidi ozi (στ. 10), lieti rai (στ. 12), volubil dea (στ. 16), chiome ingiuste (στ. 17), morbide piume (στ. 19), bell' opre (στ. 20), fulgente faretra (στ. 29), strali fatali (στ. 32), misero vulgo (στ. 34), virtù paterne (στ. 38), sibilo sonante (στ. 40), arco funesto (στ. 41), aureo monte (στ. 43), deliziose valli (στ. 51), argenteo passo (στ. 52), fiori odorosi (στ. 55), balsamo soave (στ. 57), aura leggera (στ. 59), aranci materni (στ. 61), giovani chiome (στ. 63), grati fiori (στ. 64), greco lustro (στ. 72), colli frondosi (στ. 74), primo, ultimo respiro (στ. 76), barbare genti (στ. 77), bellicosi lampi (στ. 84), immensi genii (στ. 90), bel futuro (στ. 94), antico splendore (στ. 99), folgor celeste (στ. 100), amor patrio (στ. 101), Celta audace (στ. 103), guerreschi corsieri (στ. 105), sacri tesor (στ. 107), urlo insolente (στ. 108), torbido cielo (στ. 109), negre nubi (στ. 110), gran nume (στ. 111), immensi macigni (στ. 115), impenitioso turbo (στ. 117), armi inique (στ. 118), amor patrio (στ. 101), infelice Italia (στ. 123), bei fiori (στ. 124), core sovrano (στ. 126), alma divina (στ. 127), superba reina (στ. 128), schiava e lacera [Italia] (στ. 129 - 130), ingannata e ruggiosa [Italia] (στ. 131 - 132), misera (στ. 134), prisco ardore (στ. 136), gloriose palme (στ. 137), bel seno (στ. 145), novello tiranno (στ. 147), famose reliquie (στ. 148 - 149), vittorie antiche (στ. 150), stulto volgo (στ. 153), utili doni (στ. 160).

'Αλλὰ καὶ ἀπὸ μετρικῆς ἀπόψεως ἡ Ἱταλικὴ φδὴ ἀπετέλεσεν ἀναμφιβόλως τὴν βάσιν καὶ τὸ πρότυπον τῆς περαιτέρῳ ἔξελίξεως καὶ τελικῆς διαμορφώσεως τῆς γνωστῆς Ἑλληνικῆς Καλβείου στροφῆς. 'Η « Ὡδὴ εἰς Ἰονίους » ἀποτελεῖται ἀπὸ 160 στίχους, διαιρουμένους εἰς στροφάς, δύο κατὰ συνέχειαν δωδεκαστίχους μὲ πρόθεσιν δκταστίχου ($12 + 12 + 8$, $12 + 12 + 8$, $12 + 12 + 8$, $12 + 12 + 8$, $12 + 12 + 8$). 'Ως δὲ βραδύτερον αἱ Ἑλληνικαὶ φδαὶ (πλὴν τοῦ πεντασυλλάβου προσθέτου στίχου τοῦ τέλους ἐκάστης στρο-

φῆς), οὕτω καὶ ἡ « 'Ωδὴ εἰς Ἰονίους » ἔχει γραφῆ εἰς ἑπτασύλλαβον, τὸ κατ' ἔξοχὴν Ἰταλικὸν μέτρον:

*Vili! qual opra; o quale
magnanimo pensiero;*

Εἰς τὴν Ἰταλικὴν μετοικὴν ἴσχυον τοὺς δόποίους ὁ Κάλβος ἐθεώρησεν ἀναγκαῖον νὰ ἔξηγήσῃ εἰς τὴν ἐπισημείωσίν του περὶ μέτρου, ἥτις περιλαμβάνεται εἰς τὸ τέλος τῆς πρώτης ἐκδόσεως τῶν Ἑλληνικῶν φόδων του. 'Επομένως, « δτε ἡ τελευταία λέξις ἐνὸς ἑπτασυλλάβου εἶναι προπαροξύτονος, ἡ τετονισμένη συλλαβὴ λέγεται ἔκτη, αἱ δὲ ἐπίλοιποι δύο λογίζονται ως μία ». Είναι οἱ λεγόμενοι Ἰταλιστὶ στίχοι *sdruccioli*, τῶν δόποίων ἔχομεν ποικίλα παραδείγματα εἰς τὴν φόδην εἰς Ἰονίους, ως π.χ.

*i forsennati, accórono (στ. 14)
tese le mani a stringere (στ. 15)
pigri sovra le mórbide (στ. 18)
di negre nubi ammántasi (στ. 110)
ecco; e per mille fólgori (στ. 112)
per troppo sonno, e lácera (στ. 130)
ahi, non s'avvide, misera (στ. 134).*

Ἐπίσης, « δτε ἡ τελευταία λέξις ἔχει τὸν τόνον εἰς τὴν λήγουσαν, ὁ στίχος τελειώνει μὲ τὴν ἔκτην ». Είναι οἱ λεγόμενοι Ἰταλιστὶ *tronchi*, τῶν δόποίων ἔχομεν ἐν μόνον παράδειγμα εἰς τὴν Ἰταλικὴν φόδην:

dall'amore di té (στ. 143).

Ακόμη εἰς τὴν Ἰταλικὴν φόδην, καθὼς εἰς τὰς Ἑλληνικάς, ὁ Κάλβος κάμνει συχνὴν χρῆσιν συνιζήσεων καὶ διαιρέσεων π.χ. :

*adagiando, la ruota (στ. 21)
deliziose valli (στ. 51)
cultori, e di scienze (στ. 92)
amor patrio lo ruoti (στ. 101).*

Καθὼς βραδύτερον εἰς τὰς Ἑλληνικὰς φόδάς του, τοιουτοτρόπως καὶ εἰς τὰ Ἰταλικὰ ποιήματά του ὁ Κάλβος ἀποφεύγει τὴν δμοιοκαταληξίαν, τὴν δόπιαν, ως γνωστόν, ἐθεώρει βάρβαρον¹. 'Υπάρχουν μερικαὶ δμοιοκατα-

1. Βλ. « 'Επισημείωσιν » εἰς τὸ τέλος τῆς πρώτης συλλογῆς τῶν φόδων: « 'Η ἀρμονία τῆς περιόδου είναι ἀναγκαία, δχι μόνον ως ἀποτελεσματικὸν μέρος τῆς ποίησεως, ἀλλὰ ἀκόμη ως μέσον τὸ δόπιον μᾶς ἐλευθεροῖ ἀπὸ τὴν βαρβαρότητα τῶν δμοιοκαταληξιῶν ».

ληξίαι εἰς τὴν φύσην, ἀλλ' εἶναι μόνον τυχαῖαι (*concordanze occasionali*, ὅπως λέγουν οἱ Ἰταλοὶ) π.χ.: mai - rai (στ. 11 - 12), fianco - stanco (στ. 19 - 20), dea - rea (στ. 23 - 24), strali - fatali (στ. 31 - 32), funesto - infesto (στ. 41 - 42), monte - fonte (στ. 43 - 44), fia - mia (στ. 65 - 66), campi - lampi (στ. 83 - 84), Perse - disperse (στ. 86 - 87), brando - quando (στ. 99 - 100), fremente - insolente (στ. 107 - 108), percosse - mosse (στ. 119 - 120), divina - reina (στ. 127 - 128), core - ardore (στ. 135 - 136), mietea - rea (στ. 139 - 140), lecerarti - darti (στ. 144 - 145). 'Αλλ', ὅπως ἔτονίσαμεν, αἱ ὁμοιοκαταληξίαι αὐταὶ εἶναι μόνον τυχαῖαι, καὶ οὐχὶ ἡθελημέναι παρὰ τοῦ ποιητοῦ. Τὸ αὐτὸν φαινόμενον παρατηρεῖται ἐξ ἄλλου καὶ εἰς τὰς Ἑλληνικὰς φύδας τοῦ Κάλβου, π.χ.: ναὸν - χριστιανῶν (φύδη III, στροφὴ α', στ. 1 - 2), φθονερὸς - ἔχθρος (φύδη IV, στροφὴ ι', στ. 1 - 2), κράζει - κράζει (φύδη V, στροφὴ κς', στ. 2 - 3), δικαίου - γενναίου (φύδη XI, στροφὴ ις', στ. 3 - 4), τρομάζουσι - σφάζουσι (φύδη XIV, στροφὴ θ', στ. 3 - 4), ζῶντας - θανόντας (φύδη XVIII, στροφὴ δ', στ. 3 - 4)¹.

* * *

Φαίνεται διτοιότι ὁ Κάλβος ἡγάπησεν ὑπερβολικὰ τὴν φύσην του, τὴν ὅποιαν θεωρεῖ ἀληθὲς ἀριστούργημα, προσπαθεῖ δὲ νὰ πείσῃ καὶ τοὺς ἄλλους περὶ τῆς ἀξίας της. 'Η ποιητικὴ ἴδεα αὐτῆς, γράφει, εἶναι βαθεῖα, καὶ δὲν εἶναι εὔκολον εἰς ὅλους νὰ τὴν ἐννοήσουν' αὐτὸν δημιούργησεν δὲν σημαίνει ἀδυναμίαν τῆς φύσης, ἀλλὰ ἀνικανότητα τοῦ ἀναγνώστου νὰ εἰσχωρήσῃ εἰς τὸ πνεῦμα καὶ τὴν ὑψηλὴν σημασίαν τοῦ ποιήματος. Τόσον εἶναι βέβαιος περὶ τούτου, ὅστε δὲν τὸν ἐνδιαφέρει ἡ κριτικὴ, ἀντιθέτως μάλιστα ὁ Ἰδιος θὰ κρίνῃ τὴν ἰκανότητα καὶ τὴν ἀξίαν τῶν ἀναγνωστῶν του, ἀναλόγως τῆς ἔκτιμησεως τῆς φύσης του².

'Ακόμη καὶ μετὰ πολλὰ ἔτη, ὅτε, εὐρισκόμενος εἰς Ἀγγλίαν, ὁ ποιητὴς παρέδιδε μαθήματα Ἰταλικῆς γλώσσης, δὲν παρέλειπε νὰ προσφέρῃ εἰς τοὺς Ἰταλομαθεῖς τὸν "Υμνον του, ὃς ὑπόδειγμα ὕφους καὶ περιεχομένου. Σφίζονται πράγματι ἐπιστολαὶ μαθητριῶν του, αἵτινες ἐκφράζουν πρὸς αὐτὸν τὴν

1. Τὰς ἀνωτέρω ἀπόψεις ἀποδέχεται πλήρως ὁ Νικόλαος Ποριώτης εἰς τὴν μελέτην του « 'Η καλβικὴ στιχουργία », Νέα 'Εστία, 'Αφιέρωμα στὸν Κάλβο, Χριστούγεννα 1946, σελ. 140.

2. 'Ο Κάλβος καὶ ἄλλαχοῦ κρίνει τὴν ἀξίαν τῶν ἀναγνωστῶν ἐκ τῆς ἰκανότητος αὐτῶν νὰ κατανοήσουν τοὺς λόγους του. Βλ. « 'Ἐπισημείωσιν » εἰς τὴν πρώτην συλλογὴν τῶν φύδων του: « Τὰ ὅσα εἴπον εἶναι ἀρκετὰ ὡς πρὸς τοὺς ἀναγινώσκοντας τὰς φύδας μους τὰ δὲ ἄλλα τὰ κρίνω περιττὰ διὰ τοὺς ἀληθῶς ποιητάς, καὶ μᾶλλον περιττότερα διὰ τοὺς ἀντιποιουμένους μὲν τῶν Μουσῶν τὴν εὐμένειαν, καταδικασμένους δὲ ἀπὸ τὴν φύσιν εἰς ἄλλην τινὰ ὑπουργίαν ».

ικανοποίησιν καὶ τὰς εὐχαριστίας των διὰ τὴν προσφοράν. Μία ἐξ αὐτῶν τοῦ γράφει :

« Ἀπειρούς εὐχαριστίας, Κύριε, διὰ τὴν ἐπιστολήν σας καὶ τὸν "Ὕμνον σας, τὸν δποῖον αἱ τρεῖς μαθήτριαι σας ἀνέγνωσαν μᾶζῃ μὲ μεγάλην εὐχαριστησιν.

Σουσάννα Φ. Τιμπό »¹.

Καὶ ὁ Κάλβος τῆς ἀπαντῆς συγκινημένος :

« "Ἄν ἔγγονοιζον δτι πᾶσαι αἱ μαθήτριαι μου θὰ ἐδέχοντο εὔμενῶς τὸν "Ὕμνον μου, θὰ εἶχον ἀποστείλει εὐχαρίστως τρία ἀντίτυπα, ἀντὶ ἑνός· εὑρίσκομαι δμως ἀκόμη ἐν καιρῷ, καὶ θὰ εἴμαι λίαν ὑπόχρεως πρὸς αὐτάς, ἢν μοῦ ἐπιτρέψουν νὰ ἀποστείλω εἰς ἑκάστην τὸ ἀντίτυπόν της.

·Α. Κάλβος»².

"Η ἀδυναμία αὐτὴ τοῦ Κάλβου διὰ τὸ ἔργον του ἔξηγεῖται, ἡ μᾶλλον δύναται τις νὰ εἶπῃ δτι ἡτο φυσική. Νέος ἀκόμη, εἶχεν εὐρεθῆ πλησίον τοῦ Φωσκόλου, ὅστις ἔχαιρεν ἥδη γενικῆς ἐκτιμήσεως καὶ διεύνοντος φήμης. Ήσως δὲ καὶ δλίγον ζηλότυπος, ἐπεθύμει νὰ ἐπιβληθῇ καὶ αὐτὸς τὸ ταχύτερον καὶ νὰ ἀποκτήσῃ δόξαν ἐφάμιλλον τοῦ μεγάλου συμπατριώτου του. Διὰ τοῦτο ἀποστέλλων καὶ πρὸς ἐκεῖνον τὴν φύδην του, ζητεῖ νὰ ἔξαρῃ τὰς ἀρετὰς τῆς ποιῆσεώς του καὶ τὸν παρακαλεῖ νὰ τοῦ γράψῃ τὰς ἐντυπώσεις του. Διὰ νὰ ἔξασφαλίσῃ δὲ καὶ προδικάσῃ εὔνοϊκὰ σχόλια, τοῦ λέγει δτι δὲν ἔκαμεν ἄλλο παρὰ νὰ θέσῃ εἰς ἐφαρμογὴν τὰς συμβουλάς του, μέχρι τοιούτου σημείου, ώστε νὰ καθίσταται δύσκολος ἡ διάκρισις ποῖος τῶν δύο εἶναι ὁ συγγραφεύς. Προσθέτει, μάλιστα, εἰς τὸ γράμμα του, δτι ὁ Φώσκολος τοῦ ἐνεφανίσθη καθ' ὑπνον, τοῦ ἐπήνεσε τὸ ἔργον καὶ τοῦ εἶπεν : « Βλέπεις πόσον ἡ μαγάπη τῆς πατρίδος κάμνει ἐπιτυχεστέρους τοὺς στίχους ; » Εἶναι δμως ἀράγε ἀληθῆ δσα γράφει ὁ Κάλβος περὶ τῆς ἐμφανίσεως τοῦ Φωσκόλου καθ' ὑπνον καὶ περὶ τῶν σχετικῶν σχολίων καὶ ὑποσχέσεών του : "Η μήπως πρόκειται μόνον περὶ εὐφυοῦς εὐρήματος, ίνα συγκινήσῃ τὸν ἔνδοξον

1. 'Ιδοὺ τὸ ιταλικὸν κείμενον τῆς ἐπιστολῆς : « Grazie infinite, Signor, della sua lettera e del suo Inno, che le tre suoi scolari (sic) lessero insieme con molto piacere.

Susan F. Thibaut ».

2. Τὸ ιταλικὸν πρωτότυπον τῆς ἐπιστολῆς τοῦ Κάλβου ἔχει ὡς ἔξης : « S'io avessi saputo che tutte le mie scolare avrebbero gradito il mio Inno, ne avrei cordialissimamente mandato tre copie, invece di una ; ma sono ancora in tempo, e sarò loro quanto mai obbligato se mi danno il permesso di mandare a ciascuna la sua copia.

A. Calbo ».

συμπατριώτην του, καὶ τοῦ ἀποσπάσῃ εὐνοϊκὴν κρίσιν; Δύσκολον νὰ ἔξακριβωθῇ¹. Τὸ βέβαιον εἶναι, ὅπως ἐτονίσαμεν, ὅτι ὁ Κάλβος ἀπέδιδε μεγάλην σημασίαν εἰς τὴν φύσην του. Τὴν γνώμην του ὅμως ταύτην δὲν συνεμερίζετο καὶ ὁ ποιητὴς τῶν « Τάφων », διὰ τὸν ὅποιον τὸ ποίημα, παρ' ὅλον ὅτι εἶχεν ἀρετάς τινας, δὲν ἦδυνατο νὰ θεωρηθῇ ἀριστούργημα.

Τὴν φύσην του ὁ Κάλβος ἀπέστειλε πρὸς τὸν Φώσκολον, συνοδεύων αὐτὴν μὲ τὴν κάτωθι ἔγκαρδιον ἐπιστολήν²:

« 1814, Λόφος Φιέζολε, 18 Ἰουνίου

•Αγαπητέ μου Φώσκολε,

Μετὰ μακρὸν χρόνον κατὰ τὸν ὅποιον δὲν εἶχον εἰδῆσεις σου, Φώσκολέ μου, αἱ πρῶται ὑπῆρξαν τόσον λυπηραί, ὥστε, σπεύδων, θὰ εἶχον ἔλθει νὰ σὲ εῦρω εἰς Μιλᾶνον, ἀν τὰ εὐλογημένα αὐτὰ διαβατήρια δὲν μοῦ εἶχον ἐμποδίσει τὸν δρόμον. Ἐμαθον ἐπίσης τὸ ταξίδιόν σου μέχρι Βολωνίας, ὅποθεν ἀσφαλῶς θὰ κατήρχεσθαι εἰς Φλωρεντίαν, καὶ ἐλυπήθην διότι, ἀντιθέτως, ἐπέστρεψες εἰς Μιλᾶνον· ἔμαθον τὴν αἰτίαν καὶ ἐλυπήθην διπλῶς.

Εἶναι ἀτύχημα ὅτι οἱ ἀνθρωποι ἀνταποδίδουν δηλητήριον εἰς ἔκεινον δστις τοὺς γαλουχεῖ! ἔγὼ δὲ θὰ ἀνῆκον εἰς τὸ κόμμα τοῦ Ρουσσώ, ἀν εἶχον πατρίδα τὴν Γαλλίαν. Ἄλλ' ἔχω μίαν μεγαλόψυχον τόσον εἰς τὴν μῆνιν δσον καὶ εἰς τὰς ἀρετάς, καὶ πρὸς αὐτὴν (καίτοι ἔκεινη πολὺ ὄλιγον σκέπτεται νὰ τὰς διευκολύνῃ) θὰ ἀπευθύνωνται πάντοτε αἱ Ἱεραὶ εὐχαὶ μου.

Σὺ γνωρίζεις τί ἀνέμενα: μάθε, λοιπόν, ὅτι μέχρι τοῦδε ἀνέμενα ματαίως, ἀλλ' ὅτι δὲν δυσφορῶ διὰ τὴν ἀδιαφορίαν ταύτην, ἔχε ὡς μαρτυρίαν τὴν κατωτέρῳ φύσην, τὴν δποίαν ἀπευθύνω πρὸς τοὺς συμπατριώτας μου. Θὰ μοῦ εἴπῃς τὴν γνώμην σου· ἀν ἐνθυμῆσαι δὲ καλῶς τὰς συμβουλάς, ποὺ μοῦ ἔδωσες περιπατῶν εἰς τὸ Μπελλοσγουάρντο, δύνασαι νὰ τὴν θεωρήσῃς περισσότερον ἴδικόν σου ἢ ἴδικόν μου πόνημα.

Τὴν νύκτα, μεταξὺ τῆς ἡμέρας, καθ' ἣν τὴν ἐνεπνεύσθην, καὶ τῆς ἄλλης, καθ' ἣν τὴν ἔγραψα, σὲ εἶδον εἰς τὸ ὄνειρον. Ἐμειδίας λέγων: βλέπεις πόσον ἡ ἀγάπη τῆς πατρίδος κάμνει ἐπιτυχεστέρους τοὺς στίχους; Μεταξὺ δὲ τῶν ἴδικῶν μου ἀποκρίσεων, ἐνθυμοῦμαι τὴν ἔξῆς: ἀλλὰ θὰ τὴν ἐννοήσουν; Ἀνεστέναξες προσθέτων: θὰ τὴν ἀποστείλω ἔγὼ πρὸς ἀνθρώπους, οἱ δποῖοι

1. Ὡς ἐλέχθη ἀνωτέρῳ, ἐκ τῶν σημειώσεων εἰς τὴν φύσην (βλ. Ἰδίᾳ σημ. 14 καὶ 15) φαίνεται ὅτι ὁ Κάλβος ἔδωσε τὸ χειρόγραφον τῆς φύσης καὶ εἰς ἄλλους γνωστοὺς καὶ φίλους, οἵτινες διετύπωσαν παρατηρήσεις ἢ ἐπαίνους.

2. Τὴν ἐπιστολὴν ἔδημοσίευσαν τὸ πρῶτον εἰς τὸ ἵταλικὸν πρωτότυπον ὁ Camillo Antona - Traversi καὶ εἰς τὴν ἔλληνικὴν μετάφρασιν ὁ Δὲ Βιάζης εἰς τὰς μνημονευθείσας μελέτας αὐτῶν.

ἔχονν μεγαλυτέραν δύναμιν καρδίας ἢ νοῦ· καὶ φθάνει. "Ἄν δύνασαι, σὲ παρακαλῶ, κάμε νὰ ἐπαληθεύσῃ τὸ δύνειδόν μου αὐτό.

Χαῖρε, γράφε μου ὅταν δύνασαι.

'Α. Κάλβος »¹.

'Η ἐπιστολὴ ἔφθασε μὲ μεγάλην ἀργοπορίαν εἰς τὸν Φώσκολον· περὶ τὰ μέσα 'Οκτωβρίου, καθὼς γράφει ὁ ἴδιος. 'Άλλ', ἀπησχολημένος μὲ τὰς περιπετείας του καὶ τὰς πολιτικὰς καταδιώξεις καὶ περιορισμούς, δὲν ἀπήντησεν ἀμέσως. 'Ἐν τῷ μεταξύ, ὁ Κάλβος ἔξηκολούθει νὰ τοῦ ἀποστέλλῃ νέας ἐπιστολάς, βεβαιῶν αὐτὸν περὶ τῆς ἀγάπης του καὶ τῆς ἀφοσιώσεώς του καὶ διμιδῶν περὶ τῶν ἔργων του καὶ τῆς ποιητικῆς παραγωγῆς του. 'Απὸ τὰ γράμματά του αὐτὰ μᾶς διεσώθη καὶ τὸ κατωτέρω²:

« Φλωρεντία 9 Δεκεμβρίου 1815

'Αγαπητέ μου Φώσκολε,

Σοῦ ἔγραψα, ἀγαπητέ μου Φώσκολε, ἐπανειλημμένως, ἀλλὰ δὲν εἶχον ποτὲ τὴν εὐχαρίστησιν νὰ ἀσπασθῶ τὰς ἐπιστολάς σου ἢ νὰ μάθω ἀσφα-

1. Τὸ ἵταλικὸν πρωτότυπον τῆς ἐπιστολῆς ἔχει ὡς ἔξῆς:

« 1814, dal Colle di Fiesole, 18 giugno.

Mio caro Foscolo,

Dopo lungo tempo ch'io non ebbe notizie di te, mio Foscolo, le prime furono sì triste, che esulando sarei venuto a trovarci a Milano, se questi maledetti Passaporti non m' avessero imbarazzata la strada. Seppi ancora la tua venuta fino a Bologna, donde sicuramente saresti sceso a Firenze, e m' addolorai che invece tu fossi ritornato a Milano; seppi la causa, doppiamente m' addolorai. Disgrazia che gli Uomini dispensino veleno a chi li allatta! e sarei del partito di Rousseau, se avessi patria in Francia; ma ne ho una magnanima nell' ire come nelle virtù, verso cui (bench' ella poco pensi a facilitarli) saranno sempre diretti i miei sacri voti. Tu sai cosa m' aspettava: sappi che finora ho aspettato invano, e ch'io non mi dolga di questa indolenza abbine prova la seguente ode che indirizzo ai miei compatriotti. Mi dirai il tuo parere; e, se ben ti ricordi gli ammaestramenti che mi desti passeggiando per Bellosguardo, avrai motivo di riguardarla più assai che mia tua fatica. La notte fra il giorno che l'ideai, e quello che la scrissi ti vidi in sogno; e sorridevi dicendomi: vedi tu come amor di patria fa più spediti i versi! e tra le mie risposte mi rammento questa: ma l'intenderanno? Hai sospirato soggiungendo: la manderò io a uomini che hanno più forza di core che di cervello, e basta. Se puoi, fa che si averi questo mio sogno.

Addio! Scrivimi qualche volta.

A. Calbo ».

2. Τὴν ἐπιστολὴν ἐδημοσίευσε τὸ πρῶτον ὁ Camillo Antona - Traversi εἰς τὸ μηνιανούσθεν ἀρθρὸν τὸν εἰς τὴν Nuova Antologia. Φωτοτυπίαν τοῦ αὐτογράφου ἐδημοσίευσεν ὁ Κ. Καιροφύλλας εἰς τὴν μελέτην του: Φώσκολος καὶ Κάλβος, Νέα 'Εστία, τόμ. B', 1927, σελ. 592.

λεῖς πληροφορίας περὶ σοῦ διὰ τοῦτο, ἀφ' ὅτου ἀνεχώρησες, φέρω εἰς τὴν καρδίαν μου μίαν ἄκανθαν ὅχι μικράν.

Πόσας φορᾶς σὲ ἐπειθύμησα εἰς Φλωρεντίαν, μόνον δὲ Θεὸς τὸ ἡξεύρει ! Δὲν μεταβαίνω ποτὲ εἰς Μπελλοσγουάρντο (καὶ τοῦτο συμβαίνει συχνάκις) χωρὶς νὰ κλαύσω ἐνθυμούμενος τὴν Ριτσιάρντα καὶ τὸν "Υμνον εἰς τὰς Χάριτας.

Περὶ τοῦ τελευταίου τούτου ἔρωτῷ καὶ ἐπανερωτῷ ὅσους ἔχονται ἀπὸ τὸ ἐσωτερικὸν τῆς Ἰταλίας, ὑπῆρξε δὲ δι' ἐμὲ πικρὰ ἡ εἰδησις, τὴν ὅποιαν μοῦ ἔδωσεν δὲ κόμης Ἰλάριος, διτὶ πρόκειται νὰ μεταβῇς ὅπως τὸν ἀπολεπτώσῃς εἰς Ἀγγλίαν.

"Αν δὲν εὑρίσκεσθαι τόσον μακράν, θὰ σοῦ ἀπέστελλον μερικὰ ἔργα μου, διὰ νὰ ἔχω τὴν γνώμην σου· τρέφω δικαστής τὴν Ἑλπίδα νὰ σὲ ἐπανίδω εἰς Φλωρεντίαν καὶ ἔχω ὑπομονήν.

Χαῖρε.

« Ο πλέον ἀφωσιωμένος φίλος σου
·Α. Κάλβος »¹.

Αἱ δύο αὐτὰ ἐπιστολαὶ, παρατηρεῖ ὁ Antona - Traversi, « μᾶς ἐνθυμίζουν τοὺς ὠραιίους χρόνους τῆς Ἱερᾶς καὶ ἀδελφικῆς ἐκείνης φιλίας, ἡ ὅποια συνήνωσεν ἀμοιβαίως τοὺς δύο Ἑλληνας ἐπὶ ἴκανὰ ἔτη », καθὼς δὲ βλέπομεν, ἵδιως ἀπὸ τὴν δευτέραν ἐπιστολήν, ἡ ἀφοσίωσις τοῦ Κάλβου πρὸς τὸν Φώσκολον ἥτο μεγάλη, μόνη δὲ ἡ ἀνάμνησις τοῦ φίλου τὸν συνεκίνει πάντοτε βαθύτατα. « Πόσας φορᾶς σὲ ἐπειθύμησα εἰς Φλωρεντίαν, μόνον δὲ Θεὸς τὸ ἡξεύρει ! — τοῦ γράφει. — Δὲν μεταβαίνω ποτὲ εἰς Μπελλοσγουάρντο... χωρὶς νὰ κλαύσω... ». Δεικνύει ἐπίσης μέγα ἐνδιαφέρον διὰ τὴν τύχην τοῦ συγγραφέως τῶν « Τάφων » καὶ ἀνησυχεῖ, διότι δὲν κατορθώνει νὰ ἔχῃ ἀσφαλεῖς πληροφορίας, « διὰ τοῦτο — συνεχίζει — ἀφ' ὅτου ἀνεχώρησες, φέρω εἰς τὴν καρδίαν μου μίαν ἄκανθαν ὅχι μικράν ».

1. Ἰδοὺ τὸ ἰταλικὸν κείμενον τῆς ἐπιστολῆς :

« Firenze, 9 dicembre 1815.

Mio caro Foscolo,

Ti ho scritto, o mio Foscolo, più e più volte, e mai ho avuto il contento di baciare le tue lettere, o di sapere cosa certa di te; onde da che partisti ho portato una spina in cuore non piccola. Quante volte ti ho desiderato in Firenze Iddio lo sa ! Non vado mai a Bellosguardo (e ciò succede spesso) ch'io non pianga rammentando della Ricciarda, o dell'Inno alle Grazie. Di questo a quanti vengono dall'interno dell'Italia dimando e ridimando, e mi fu amara la notizia che il Conte Ilario mi diede, che tu saresti andato a terminarlo in Inghilterra. Se tu non fossi tanto lontano ti manderei alcune mie cose onde averne il tuo parere; nutro la speranza di rivederti a Firenze; ed ho pazienza.

Addio

Il tuo più aff. nato amico

A. Calbo ».

Γνωρίζομεν δτι ὁ Κάλβος δὲν ἦτο πολὺ τακτικὸς εἰς τὴν ἀλληλογραφίαν του, ἐπομένως ή συνεχῆς ἀποστολὴ ἐπιστολῶν πρὸς τὸν Φώσκολον — ἀπὸ τὸν ὅποιον δὲν ἔλαμβανεν ἀπάντησιν — μᾶς ἀποδειχνύει δτι τὸν ἥγάπα εἴλικρινῶς καὶ δτι ἐνεπνέετο ἀπὸ εὐγενῆ αἰσθήματα πρὸς αὐτόν, καὶ μᾶς πείθει δτι ἡ φιλία του δὲν ὠφείλετο — καθὼς ὑπεστήριξαν οἱ ἀσπόνδοι ἐπικριταί του — μόνον εἰς συμφέροντα. Τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ὁ Κάλβος δὲν ἥλπιζεν, οὕτε ἥδύνατο νὰ φαντασθῇ δτι ὁ Φώσκολος θὰ τὸν προσελάμβανε βραδύτερον γραμματέα του καὶ δτι θὰ τὸν ἐβοήθει πρὸς ἀποκατάστασιν εἰς Λονδίνον. Βέβαια, ἡ ὑποστήριξις τοῦ μεγάλου συμπατριώτου του ἥδύνατο νὰ τοῦ εἴναι δπωσδήποτε ὠφέλιμος, ἀλλὰ τὰ τόσον ἐγκάρδια καὶ συγκινητικὰ γράμματα τοῦ ὑμνητοῦ τῆς Ἀρετῆς δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ ἐμπνέωνται μόνον ἀπὸ ὑστεροβουλίαν καὶ ἀπὸ ἀβασίμους τότε μελλοντικοὺς ὑπολογισμούς.

"Ἄδικοι λοιπὸν οἱ ἐπικριταὶ τοῦ ποιητοῦ μας, οἱ ὅποιοι νομίζουν δτι ἡ συμπεριφορὰ τοῦ Κάλβου ὑπῆρξε πάντοτε συμφεροντολόγος καὶ ἐγωῖστική, ἡ τούλαχιστον ὑπερβολικός, εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο, καὶ ὁ ἴδιος ὁ Φώσκολος, δστις γράφει δτι : « ὁ νέος ἐκεῖνος ἀνεχώρησεν ἐκ Φλωρεντίας μὲ τὴν προμελετημένην σκέψιν ἡ νὰ ὠφεληθῇ ἐκ τῆς περιουσίας μου, ἀν είχον, ἡ νὰ προσπαθήσῃ νὰ ἀποκτήσῃ ἴδικήν του, ἐὰν ἐγὼ ἀπετύγχανα, καὶ νὰ μ' ἐγκαταλείψῃ ἀκόμη καὶ εἰς τὸ χεῖλος τοῦ τάφου μου ἥμιθανή καὶ ἀταφον »¹.

"Ἀπὸ τὰς ἐπιστολάς, τὰς ὅποιας ὁ Κάλβος ἀπέστειλε πρὸς τὸν Φώσκολον μόνον δύο — κατὰ τὴν δμολογίαν τοῦ τελευταίου — ἔφθασαν εἰς χεῖρας τοῦ παραλήπτου.

Κατ' ἀρχὰς ὁ Φώσκολος σκέπτεται νὰ ἀπαντήσῃ διὰ βραχέος σημειώματος, ἀνακαλῶν τὸν ποιητὴν εἰς τὴν πραγματικότητα καὶ τὰς διαμορφωθεῖσας πολιτικὰς καταστάσεις. Πράγματι, ἐπὶ τοῦ ὀπισθίου μέρους τῆς τελευταίας ἐπιστολῆς τοῦ Κάλβου σφέζεται τὸ κατωτέρῳ κείμενον προχείρου σημειώματος, τὸ ὅποιον ἐπρόκειτο προφανῶς νὰ ἀντιγράψῃ καὶ ἀποστείλῃ πρὸς τὸν ποιητὴν τοῦ "Υμνου :

« 'Αγαπητὲ 'Ανδρέα,

"Ονειρεύεσαι ! Φυλάξου ἀπὸ τὸ ξύπνημα : τί ὄμιλεῖς πλέον καὶ ἐπαναλαμβάνεις ὕμνους πρὸς τὴν πατρίδα, τὰ ὅπλα καὶ τὴν Ἑλληνικὴν ἀρετήν ; 'Η 'Ελλὰς εἴναι πτῶμα ἀποστεωμένον, ἡ δὲ 'Ιταλία ἀπὸ πολλῶν αἰώνων εἴναι πτῶμα πολύσαρκον, δπωσδήποτε ὅμως πτῶμα." Ας ἀφῆσωμεν λοιπὸν ἐν εἰρήνῃ τοὺς νεκρούς, καὶ δις φροντίσωμεν νὰ ζήσωμεν ἡμεῖς ἐν εἰρήνῃ. Χαῖρε »².

1. Βλ. Γ. Θ. Ζώρα, Κάλβος καὶ Φώσκολος ('Ο χωρισμός καὶ τὰ αἴτια), Νέα 'Εστία, τόμ. ΚΖ', 1940, σελ. 345 - 352.

2. 'Ιδοὺ τὸ κείμενον τοῦ ιταλικοῦ πρωτοτύπου :

« Caro Andrea,

Sogni ! Guardati dallo svegliarti : che parli tu omai e ricanti di patria,

Βραδύτερον δμως, ὁ Φώσκολος μεταβάλλει γνώμην καὶ ἀντὶ τοῦ βραχέος αὐτοῦ σημειώματος, ἀποφασίζει νὰ ἀπαντήσῃ διὰ μακρῶν πρὸς τὸν φίλον καὶ μαθητὴν του καὶ νὰ τοῦ δώσῃ χοησίμους τινὰς συμβουλὰς καὶ νουθεσίας καὶ διὰ τὸ ὑφος καὶ διὰ τὸ περιεχόμενον τῆς ποιήσεώς του. Πράγματι, τὸν Δεκέμβριον τοῦ 1815, ἀποστέλλει πρὸς τὸν Κάλβον τὴν κατωτέρω ἔκτενὴ ἐπιστολὴν, ἥ δποία παρουσιάζει ἴδιαιτερον ἐνδιαφέρον διὰ τὰ ὑψηλὰ καὶ γενικώτερα διδάγματά της¹:

« Γοττίγγη, 17 Δεκεμβρίου 1815

Φίλτατε Ἀνδρέα,

Ἄπὸ τὰς ἐπιστολάς, τὰς ὅποίας ἀναφέρετε, δύο μόνον ἔφθασαν μέχρις ἔμοῦ: μία περὶ τὰ μέσα Ὁκτωβρίου τοῦ παρελθόντος ἔτους μὲ τὴν φόδην πρὸς τὰς Ἰονίους νήσους, ἥ ἐτέρα² δὲ περὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ τρέχοντος μηνός. Οὐδὲ ἀπήντησα εἰς τὴν πρώτην, διότι ἡμην τότε ὑποχρεωμένος νὰ γράψω εἰς ἔλαχίστους, καὶ μόνον ἐν ἀνάγκῃ διὰ τοῦτο πολλοί, μὴ γνωρίζοντες τὴν κατάστασιν τῶν καιρῶν καὶ εἰς ποῖον σημεῖον εἶχον φθάσει τὰ ἀφορῶντα εἰς ἐμὲ πράγματα, θὰ μὲ ἐμεώρησαν καὶ θὰ μὲ θεωροῦν ἀκόμη ἀνάγωγον: ἔξαγάγετέ τους σεῖς ἐκ τῆς πλάνης. Ἔννοῶ τοὺς Ἑλληνάς μας, καὶ ἴδιαιτέρως τὸν γηραιὸν Ἀρχαιολόγον τῆς Λευκάδος, Διδάκτορα καὶ Πρύτανιν, ὃστις μοῦ ἀπέστειλεν εἰς δῶρον τὸ βιβλίον του, μοῦ ἔγραψε καὶ ἐπανέγραψεν, καὶ ἀκόμη ἀναμένει ἐπιστολάς μου, — καὶ διὰ περισσοτέρων ἀτυχίαν, προσέχει πολὺ τοὺς τύπους³. Δικαιολογήσατε με δμως σεῖς, ἀν λάβετε εὐχαιρίαν· μάλιστα γνωρίσατε μου ποῦ εὑρίσκεται σῆμερον, ἵνα γνωρίζω ποῦ νὰ τοῦ γράψω καὶ ἐκπληρώσω κάποτε τὸ χρέος μου.

Οσον ἀφορᾷ εἰς τὴν φόδην σας, μοῦ ἤρεσε διὰ τὸ κάπως ἐλληνίζον ὑφος καὶ διὰ τὸ ὑψηλὸν ἔκεινο πάθος πρὸς τὴν πατρίδα, ποὺ ἔξευγενίζει οἰοδήποτε μέλος. Διὰ δύο δμως πράγματα ἐπιθυμῶ, ὡς φίλος καὶ σχεδὸν ὡς πατήρ, νὰ ἐπιστήσω τὴν προσοχήν σας: ἐν πρώτοις, πρέπει νὰ ἀρκεσθῆτε νὰ μὴν ἔξελθετε ἀπὸ τὴν μετριότητα καὶ νὰ μείνετε ἴκανοποιημένος μὲ τοὺς τίτλους

d'armi e di virtù greca? La Grecia è cadavere spolpato; l'Italia da più secoli è cadavere polputo; ma pur cadavere; lasciamo in pace i morti dunque; e attendiamo a vivere in pace noi. Addio».

1. Ἡ ἐπιστολὴ ἐδημοσιεύθη τὸ πρῶτον εἰς τὸ Ἱταλικὸν πρωτότυπον ὑπὸ τοῦ Camillo Antona-Traversi ἐλληνικὴν μετάφρασιν περικοπῶν ἐδημοσιεύσαν ὁ Δὲ Βιάζης καὶ ὁ Καιροφύλας εἰς τὰς μνημονευθείσας μελέτας των.

2. Τὴν ἐπιστολὴν ταύτην ὁ Φώσκολος ἀναφέρει καὶ εἰς τὴν ἐπιστολὴν του πρὸς τὴν φίλην του Quirina Magiotti τῆς 20 Δεκεμβρίου 1815.

3. Ὁ παρὰ τοῦ Φώσκολου ἀναφερόμενος ἀρχαιολόγος είναι ὁ Δημήτριος Πετριτσόπουλος, ἐκ Λευκάδος, ὃστις εἶχεν ἐκδώσει τῷ 1814 ἐν Φλωρεντίᾳ τὸ « Saggio storico sulle prime età dell'isola di Leucadia », τοῦ ὅποίου φαίνεται εἶχεν ἀποστείλει ἀντίτυπον καὶ εἰς τὸν Φώσκολον.

τοῦ Ἀκαδημαϊκοῦ τῆς Πιστοῖας καὶ τοὺς ἀναλόγους, καὶ μὲ τοὺς ἐπαίνους τῶν συναδέλφων σας Ἀρχάδων, ἐφ' ὅσον μεταχειρίζεσθε τὰ γράμματα χυδαικῶς. Οὕτε θὰ δυνηθῆτε νὰ ἔξευγενίσετε τὴν διάνοιαν, οὕτε νὰ τακτοποιήσετε τὴν κρίσιν σας, οὕτε νὰ τροφοδοτήσετε οὐσιωδῶς τὸ πνεῦμα σας, εἴμην μόνον ὅταν ἐπιδούθητε μὲ ἐπίμονον καὶ διακαῆ θέλησιν εἰς τὴν σπουδὴν τῶν Λατίνων καὶ Ἑλλήνων συγγραφέων. Καὶ περισσότερον ἐντροπὴ εἶναι δι' ἡμᾶς, οἵτινες ἔγεννήθημεν καὶ ἐμεγαλώσαμεν, διὰ νὰ μάθωμεν εἰς δύο περίπου ἔτη τὴν γλῶσσαν τοῦ Ὁμήρου, τοῦ Θουκυδίδου καὶ τοῦ Πλάτωνος, νὰ τὴν ψελλίζωμεν, ὅταν ἄλλοι, ὅπως αὐτοὶ οἱ Γερμανοὶ (μεταξὺ τῶν ὅποιων εὑρίσκομαι) καταδαπανοῦν τόσα ἔτη, ὥστε ἐπὶ τέλους τὴν δμιλοῦν καὶ τὴν ἐννοοῦν καλύτερον ἀπὸ ἡμᾶς. Ἐκτὸς δὲ τῆς ἐντροπῆς, εἶναι καὶ μεγάλη ζημία, διότι ἐκτὸς τῶν Ἰταλῶν, δὲν πιστεύω ὅτι ἄλλαι διάνοιαι δύνανται ποτὲ νὰ κατανοήσουν, καὶ διὰ τὴν ψυχοδύτητα τῆς φύσεως καὶ διὰ τὴν τραχύτητα τῶν ἴδιωμάτων των, τὴν ζωὴν καὶ τὰ πνεύματα, τὰ ὅποια τόσον εὐχερῶς δυνάμεθα ἡμεῖς νὰ ἀντιληφθῶμεν ἀπὸ τὰ ἀρχαῖα. Βλέπω, τέκνον Ἀνδρέα, πῶς κάμνουν τὴν ἀνατομίαν οἱ Γερμανοὶ εἰς κάθε ἑλληνικὴν καὶ λατινικὴν λέξιν: ἥξεύρουν νὰ σοῦ εἴπουν δι' οἰονδήποτε στίχον σὺ ἀπαγγέλλεις, ἀν εἶναι τῆς ἐποχῆς τοῦ Ἡσιόδου ἢ τῶν Λυρικῶν ἢ τῆς Ἀλεξανδρινῆς σχολῆς ἢ τῆς ἐποχῆς τῶν αὐτοκρατόρων τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἐπίσης δυσκόλως περιπίπτουν εἰς σφάλματα καὶ περὶ τῶν Ρωμαίων. Καὶ δμως δὲν συγκινοῦνται εἰς μίαν εἰκόνα τῶν ποιητῶν ἐκείνων, δὲν κλαίουν ποτέ: γνωρίζουν, ἀλλὰ δὲν αἰσθάνονται, μανθάνουν, ἀλλὰ δὲν διδάσκουν, δμιλοῦν, ἀλλὰ δὲν παράγουν ποτέ. Πταισμα ἢ, διὰ νὰ εἴπωμεν ἀκριβέστερον, θέλησις τῆς Μητρὸς Φύσεως. Ἄλλ', ἀν ἐκεῖνοι δύνανται νὰ παραπονοῦνται πρὸς τὴν Φύσιν, ἡ Φύσις θὰ ἡδύνατο νὰ παραπονῇται πρὸς ἡμᾶς, διότι μᾶς ἔχει διαμορφώσει διαφορετικά, καί, ἀν ὁ ἀγρός δὲν καρποφορῇ καλῶς, σημαίνει ὅτι ἡμεῖς δὲν ἔξελέξαμεν καὶ δὲν ἐσπείραμεν τοὺς σπόρους, τοὺς ὅποιους μᾶς ἀφῆκαν εἰς κληρονομίαν οἱ πρόγονοί μας. Λοιπὸν παύσατε πρὸς τὸ παρὸν νὰ συνθέτετε σονέττα, ὕμνους καὶ στιχουργήματα· νὰ συνδιαλέγεσθε δὲ κατὰ τὴν ἡμέραν καὶ νύκτα, μὲ μετριοφροσύνην δμοῦ καὶ μὲ νεανικὴν τόλμην, μὲ τοὺς Μεγάλους τῆς Ἀρχαιότητος καὶ μὲ δωδεκάδα Ἰταλῶν, πεζογράφων καὶ ποιητῶν. Καὶ ἀν, καθὼς ἔγὼ νομίζω, εἶσθε ἄξιος νὰ γίνετε μαθητῆς των, τὸ ὄνομα τοῦτο θὰ ἐκδηλωθῇ εἰς τὰ ἔργα σας· καί, ὅταν εἶναι καιρός, θὰ σᾶς κάμη μεγαλυτέραν τιμὴν ἀπὸ χίλια διπλώματα Ἀκαδημαϊκοῦ καὶ Ποιμενίσκου Ἀρχάδος¹. Ἡ ἄλλη συμβολὴ εἶναι σοβαρωτέρα, ἐξ ἄλλου δμως εἶναι εὔκολωτέρα εἰς πραγματοποίησιν. Εἰς τὴν φδήν σας δμιλεῖτε ὠργισμένος πρὸς τὴν πατρίδα σας, καὶ τῆς ὁργῆς αὐτῆς εὑρίσκετε παραδείγματα εἰς τὸν Δάν-

1. Ὁ Κάλβος εἶχεν ἀναγορευθῆ μέλος διαφόρων ἀκαδημιῶν καὶ ἄλλων πνευματικῶν σωματείων τῆς ἐποχῆς.

την καὶ τὸν Ἀλφιέρην. "Ἄσ ἀφήσωμεν κατὰ μέρος τὸ πνεῦμα ἐκείνων τῶν δύο Ἰταλῶν: ἀναφέρω δὲ καὶ τὰς συμφορὰς τοῦ Δάντου (ἔτεινε τὴν χεῖρα καὶ ἔζήτησεν ἐλεημοσύνην!), ἐπιθυμῶ δῆμως νὰ μὴ σᾶς τρομάζουν" ἦς ἀφήσωμεν ἐπίσης τὸν Ἀλφιέρην, ὁ δποῖος εὑρέθη ὑπὸ συνθήκας ὀλιγώτερον δυσκόλους. "Ομως ὅχι δλοι γνωρίζουν νὰ δογίζωνται γενναιοφρόνως ἢ ἐπωφελῶς. Ἡ δὲ Μεγαλόψυχος Μῆνις εἶναι δῶρον, δπως κάθε ἄλλο πρᾶγμα, τῆς Μητρὸς Φύσεως" εἶναι τοιοῦτον δῶρον, ὥστε ἐπὶ τοῦ πάθους αὐτοῦ ἐδημιουργήθη τὸ πρῶτον ποίημα τοῦ κόσμου¹. Προσέξατε, λοιπόν, ἐπειδὴ θέλετε νὰ βρυχηθῆτε ὡς Λέων, μήπως σᾶς συμβῇ νὰ μιμηθῆτε τὸν νησιώτην μας Πιέρην², ὁ δποῖος ἀπεκάλεσε τοὺς συμπατριώτας του πρόβατα καὶ γίδια, καὶ δὲν ἀντελήφθη ὅτι ἐκεῖνος ἦτο σκύλος καὶ ὑλάκτει, ἀντὶ δὲ νὰ ἐκφοβίζῃ τοὺς ἄλλους, προεκάλει δὲν ίδιος τὸν λιθοβολισμόν του. Διὰ τοῦτο σήμερον μένει εἰς Τρεβίζον ὡς διδάσκαλος τῆς ορητορικῆς, ἐπαιτῶν τὸν ξένον ἄρτον, ἐνῷ θὰ ἡδύνατο νὰ κερδίζῃ τοῦτον τιμιώτερον εἰς τὴν χώραν του. Πρέπει προσέτι νὰ ἔξετασθοῦν αἱ περιστάσεις καὶ αἱ προθέσεις: τώρα, ἀν ἡ Ἰταλία ἦξις νὰ τῆς διμιλῇ κανεὶς μὲ περιφρόνησιν, διότι εἶναι σαθρά, ταπεινωμένη, ἔξηντελισμένη, ἡ Ἑλλάς, ἡ δποία σήμερον εἶναι μᾶλλον βάρβαρος ἢ ἐκτεθηλυμμένη, εἶναι ἀξία διαφόρων χαρακτηρισμῶν³ αἱ δὲ περιφρονητικαὶ καὶ ἀγέρωχοι λέξεις δὲν πείθουν, ἀλλ' ἀπεναντίας ἐρεθίζουν τοὺς ἄλλους. "Οθεν, ἀν ἐπιθυμῆτε νὰ δώσετε νουθεσίας εἰς τὰς νήσους μας, καὶ πρὸς τοῦτο ἔχετε, τέκνον μου, δικαίωμα καὶ ἴκανότητα, μιμηθῆτε τὸ παράδειγμα τοῦ Πετράρχου. Ἡ φύση του πρὸς τοὺς Ἰταλοὺς ἥγεμόνας « Ἰταλία μου, καίτοι τὸ νὰ διμιλῇ τις εἶναι ἀνωφελές », ἀποτελεῖ ὅχι μόνον ὑπόδειγμα ποιητικῆς τέχνης καὶ ὕφους καὶ φιλοσοφικῆς σοβαρότητος καὶ λυρικοῦ οἴστρου, ἀλλ' εἶναι ἐπίσης κάτοπτρον τοῦ τρόπου νουθεσίας τῶν ἰσχυρῶν, χωρὶς νὰ τοὺς ἐρεθίζῃ τις. Καὶ τώρα φθάνει!

Εἰς τὸν κύριον Ξαβέριον Fabre θὰ διαβιβάσετε τοὺς εὐλαβεῖς χαιρετισμούς μου καὶ θὰ τὸν παρακαλέσετε, ἀν δὲν τὸν δυσαρεστῆ, νὰ ἐπιτρέψῃ νὰ γίνῃ ἀντίγραφον τῆς προσωπογραφίας μου διὰ τὸ πρόσωπον περὶ οὗ μοὶ

1. Ἐννοεῖ τὴν Ἰλιάδα.

2. Ὁ Μάριος Πιέρης, διαπρεπὴς Κερκυραῖος, φίλος τῶν Καισαρόπτη, Πιντεμόντε, Φωσκόλου, Μουστοξύδη κλπ., ἦτο τύπος μελαγχολικός, εὐερέθιστος καὶ τραχὺς τοὺς τρόπους, ὀλιγόλογος καὶ δριμὺς εἰς τὰς κρίσεις του, πρᾶγμα τὸ δποῖον τοῦ ἐγέννησεν πολλὰς ἔχθρας. Συνέγραψε τὸ « Vita scritta da lui medesimo » (εἰς δύο τόμους), δημοσιευθεῖσαν τῷ 1850 εἰς Φλωρεντίαν. Σχετικῶς μὲ τὸν χαρακτῆρά του βλέπε M a l a m a n i : Teotocchi Albrizzi — I suoi amici — Il suo tempo, Torino, 1883. (Βλ. καὶ C. A n t o n a - T r a v e r s i, ἐνθ' ἀν.).

3. P etr a r c a, Italia mia, benchè 'l parlar sia indarno. Κατὰ πᾶσαν πιθανότητα τὸ ποίημα ἐγράφη τῷ 1354 καὶ ἀναφέρεται εἰς τὸν πόλεμον περὶ τὴν Πάρμαν τῷ 1344 - 1345.

δμιλεῖτε. Δὲν θὰ διετύπωνα τοιαύτην παράκλησιν, ἢν δὲν οὐδεβάλλων καὶ κατὰ τὸ σημεῖον τοῦτο εἰς εὐγένειαν, δὲν μοῦ εἶχεν ἐπιτρέψει νὰ δώσω ἡ ἀρνηθῶ τοιαύτην ἄδειαν· διότι, εἰς τὸ τέλος· τέλος, ἡ εἰκὼν ἀνήκει εἰς αὐτόν, εἶναι ἴδικόν του κτῆμα καὶ ἴδικόν του ἔργον· καὶ, ἐπομένως, ἔκεινος ἔχει τὸ δικαίωμα νὰ ἀποφασίσῃ ὡς Κύριος καὶ Διδάσκαλος. Ἐν τούτοις θὰ ἐπεθύμουν νὰ συγκατανεύσῃ διὰ τὸ πρόσωπον, τὸ ὄποιον τοιαύτην καλωσύνην δεικνύει πρὸς ἐμέ: et non omnis moriar, ἢν διασωθῇ τὸ ἔργον τοῦ κυρίου Fabre. Ἐπειδὴ ὅμως ἔκεινη ἡ εἰκὼν μίαν ἡμέραν θὰ ἀκομαχουνθῇ τῆς Φλωρεντίας, θὰ ἔχω τὴν ἐντύπωσιν ὅτι θὰ συνεχίσω νὰ κατοικῶ εἰς τὴν προσφιλῆ ταύτην πόλιν, ἢν ἀντίγραφον τῆς μελαγχολικῆς προσωπογραφίας μου παραμείνῃ εἰς οἰκίαν τινά, μάλιστα δὲ εἰς τὴν οἰκίαν προσώπου, τὸ ὄποιον, καίτοι ἔγὼ δὲν είμαι πλέον εὐτυχής, μὲν ἐνθυμεῖται πάντοτε μετὰ ἀφοσιώσεως. Χαῖρε.

Οὔγος»¹.

1. Τὸ ἵταλικὸν πρωτότυπον ἔχει ὡς ἔξης :

< Göttingen 17 Dbre 1815.

Carissimo Andrea,

Delle lettere, che voi mentovate, due sole mi capitrono: una a mezz' ottobre l'anno passato con la canzone alle Isole Ione; l'altra a' primi di questo mese; nè alla prima risposi, perch'era allora debito mio di scrivere a pochissimi, e per sola necessità, onde molti che non sapevano le condizioni de' tempi, e a che termine stavano i fatti miei, mi avranno tenuto e mi tengono tuttavia per villano: disingannateli voi; parlo de' nostri Greci, — e segnatamente il vecchio *Antiquario* di Leucade, *Dottore e Pritano*, il quale mi mandò in dono il suo libro, mi scrisse e riscrisse, ed aspetta ancora mie lettere e per più disgrazia, e' stà molto su' convenevoli: però scusatemi voi, se n'avrete occasione; anzi fatemi sapere ove oggi si trovi tanto ch'io sappia ove scrivergli, e sdebitarmi una volta.

Quanto all'ode vostra, la mi piacque per cert' aria grecheggiante, e per quell'alta passione di patria che nobilita qualunque stile — bensì di due cose voglio come amico, e come quasi padre avvertirvi: — primamente, voi dovete ressegnarvi a non uscire dalla mediocrità, e a starvene contento de' titoli d'accademico di Pistoia e si fatti, e delle lodi de' vostri colleghi arcadi, finchè tratterete le Lettere volgarmente; nè potrete ingentilirvi l'ingegno, nè ordinare il vostro giudizio, nè alimentarvi sostanzialmente l'animo, se non quando voi vi darete con assiduo e caldo volere allo studio degli scrittori latini e de' greci; e più vergogna è per noi nati, cresciuti a imparare in un pajo d'anni la lingua di Omero, di Tucidide e di Platone, il balbettarla, quand'altri, come questi tedeschi (fra' quali sto) ci spendono tanti anni che al fine la parlano e la intendono meglio di noi. E oltre alla vergogna, è gran danno; perchè, dagli italiani in fuori, non credo che altri ingegni possano mai derivare, sì per freddezza di natura, sì per asprezza d'idiomi, la vita, e gli spiriti che si agevolmente possiamo noi ricavare da quegli antichi. Vedo, figliuolo Andrea, come i tedeschi fanno l'anatomia ad ogni vocabolo greco o latino; e ti sanno dire a qualunque verso tu loro reciti, s'egli è dell'età di Esiodo, o de' Lirici,

'Επὶ τοῦ φακέλλου ὑπάρχει ἡ ἔξης διεύθυνσις Ἰταλιστί :

Κύριον

'Ανδρέαν Κάλβον

I.X.

Φλωρεντίαν

ἐκ τῆς ὁποίας φαίνεται ὅτι ὁ Φώσκολος ἀπέστειλε τὴν ἐπιστολὴν πρὸς τὸν Κάλβον, οὐχὶ ταχυδρομικῶς, ἀλλὰ διὰ μέσου γνωστοῦ του προσώπου ἢ κοινοῦ φίλου.

Ο Φώσκολος, ὅπως πάντοτε, ἀποκαλεῖ τὸν συμπατριώτην του « ἀγαπητόν μου τέκνον, τέκνον μου 'Ανδρέα », ποὺ μᾶς ἀποδεικνύει πόσην ἀγάπην ἔτρεφε πρὸς αὐτόν. Κάπως παράξενον εἶναι ὅτι, ἐνῷ ὁ τόνος τοῦ Φωσκόλου εἶναι μᾶλλον πατρικός, μεγαλυτέρου πρὸς νεώτερον, τοῦ δὲ Κάλβου πλέον εὐλαβής, ώς μαθητοῦ πρὸς διδάσκαλον, ὅμως εἰς τὴν ἀλληλογραφίαν των ὁ Φώσκολος γράφει πρὸς τὸν Κάλβον εἰς πληθυντικὸν ἀριθμόν, ἐνῷ ὁ τελευταῖος ἀπευθύνεται πάντοτε πρὸς τὸν πρῶτον εἰς τὸν ἔνικόν.

Οσον ἀφορᾷ εἰς τὸ περιεχόμενον, πρέπει νὰ ὅμολογηθῇ ὅτι ἡ ἐπιστολὴ τοῦ Φωσκόλου εἶναι — καθὼς παρατηρεῖ καὶ ὁ Camillo Antona - Traversi — ἀπὸ τὰς ὠραιοτέρας καὶ σπουδαιοτέρας τοῦ μεγάλου 'Ελληνοῖταλοῦ ποιητοῦ,

o della scuola Alessandrina, o de' tempi degl'imperadori di Costantinopoli : parimenti di rado sbagliano intorno a' romani : pur non si commovono a un quadro di que' poeti ; non piangono mai ; sanno, e non sentono ; imparano, e non insegnano ; discorrono, e non fanno mai ; colpa, o per dire più giustamente, volontà della Madre Natura. Ma s'e' hanno da dolersi della Natura, la Natura avrebbe da dolersi di noi ; da che ci ha temprato altrimenti ; e se il campo non frutta bene, vuol dire che noi non abbiamo scelto nè sparso i semi lasciatici in eredità da' nostri maggiori. Però lasciate per ora il sonettare, e inneggiare, e rimare ; e conversate dì e notte con modestia insieme e ardore giovenile con que' Grandi dell'Antichità, e con una dozzina d'Italiani tra prosatori e poeti : e dove, come a me pare, siate degno d'essere loro discepolo, questo nome si paleserà manifesto ne' vostri scritti quando che sia ; e vi farà onore più che mille patenti d'Accademico, e di Pastorello Arcade. L'altro avviso è più grave ; ed è inoltre più facile ad eseguirsi. Voi parlate adirato in quell' ode alla vostra patria ; e di quest'ira trovate esempi in Dante e in Alfieri. Prescindiamo dal grande ingegno di que' due italiani ; e voglio anche che le sciagure di Dante (stese la mano e cercò l'elemosina !), ma voglio che le non vi spaventino ; lasciamo anche andare che l'Alfieri ebbe circostanze meno difficili : ma non tutti sanno generosamente nè ultilmente adirarsi : e l'Ira Magnanima è dono, come ogni altra cosa, della Madre Natura ; è tal dono che su quella passione fu creato il primo poema del Mondo : onde vedete, che mentre volete ruggire da *Leone*, non v'accada di imitare quel nostro isolano Pieri, il quale chiamò i suoi compatrioti *pecore e zebre*, e non s'accorse ch'egli era *cane*, e abbajava, e non che atterire altri, tiravasi addietro le sassate : però oggi si sta a Treviso a far da Lettore di rettorica,

καὶ διὰ τὸ ὄφος καὶ διὰ τὰς πολυτίμους νουθεσίας, τὰς ὅποιας περιέχει. 'Ο Φώσκολος ἀναγνωρίζει ὅτι ὁ νεαρὸς συμπατριώτης του ἔχει ποιητικὴν διάθεσιν καὶ ὅχι κοινὸν πνεῦμα, ὑπογραμμίζει δὲ τὸ ἐλληνοπόρεπες καὶ ὑψηλὸν ὄφος, τὸ ὅποιον ἔχαρακτήρισεν ὅλην τὴν παραγωγὴν τοῦ Κάλβου. Δὲν ἀποσιωπᾷ ὅμως καὶ τὰ ἔλαττάματα τῆς συνθέσεως καὶ τὸν παροτρύνει νὰ ἔγκαταλείψῃ τὸν ὀργύλον τόνον, καὶ νὰ ἐπιδοθῇ εἰς τὴν σπουδὴν τῶν κλασικῶν συγγραφέων' ἀξιομνημόνευτα ὅσα λέγει διὰ τὴν ἀνάγκην καὶ τὸ καθῆκον τῶν 'Ἐλλήνων νὰ γνωρίζουν καὶ νὰ ἐμβαθύνουν εἰς τὴν μελέτην τῶν ἀρχαίων προγόνων των.

"Οσον ἀφορᾷ εἰς τὴν εἰκόνα, περὶ τῆς ὅποιας γίνεται λόγος εἰς τὸ τελευταῖον μέρος τῆς ἐπιστολῆς, πρόκειται περὶ τῆς προσωπογραφίας τοῦ Φωσκόλου, τὴν ὅποιαν εἶχε οάμει ὁ φίλος του Fabre. 'Η γνωστὴ θαυμάστοια τοῦ ποιητοῦ, ἡ περίφημος Κουζίνα Ματζιόττι, ἵδια μετὰ τὴν ἔξορίαν τοῦ Φωσκόλου εἰς τὸ ἔξωτερικόν, ἔξεφρασε τὴν ἐπιθυμίαν νὰ ἀποκτήσῃ ἀντίγραφον τῆς εἰκόνος, πρὸς παρηγορίαν της διὰ τὴν μεγάλην ἀπώλειαν τοῦ ἀγαπητοῦ φίλου. Φαίνεται ὅμως ὅτι ὁ Fabre ἔφερε δισταγμοὺς καὶ ὑπῆρξεν ἀνάγκη ἐπεμβάσεως τοῦ Φωσκόλου. Καὶ πάλιν ὅμως, μόνον μετὰ μακρὰν ἀλληλογραφίαν καὶ πολλὰς παρακλήσεις καὶ παρεξηγήσεις, οὐχὶ ἐστερημένας πικριῶν

accattando pane staniero, quando pur avrebbe potuto averlo più onorato nella sua terra. E s' hanno anche da guardare le circostanze e l'intento: or se l'Italia meritava che le si parlasse con isdegno come marcita, avvilita, prostrata, la Grecia la quale oggi è più barbara, che effeminata, merita parole diverse: e le parole sdegnose ed altere non persuadono altri, anzi irritano. Però se volete pur dar avvisi alle isole nostre, e ne avete, figliuolo mio, diritto ed ingegno, imitate l'esempio del Petrarca. La sua canzone a' Principi Italiani *Italia mia, benchè il parlar sia indarno*, è non solo esemplare d'arte poetica, e di stile, e di gravità filosofica, e di estro lirico, ma è altresì specchio del modo di ammonire i forti senz'irritarli. — Or basti. — Al sig. Saverio Fabre porterete i miei rispettosi saluti, e lo pregherete che, se a Lui non rincresce, lasci cavar copia del mio ritratto per la persona di cui voi mi parlate. Nè io gli farei questa preghiera s'egli vincendomi anche in questo incontro di cortesia, non avesse rimesso in me il dare o negare il permesso: quando alla stretta de' conti il quadro è tutto suo, e cosa tutta sua, e merito suo; e a Lui sta il decidere come a Signore e a Maestro. Pur vorrei che si compiacesse alla persona che mostra tanta benevolenza per me; et non omnis moriar se vivrà il lavoro del Sig. Fabre; ma perchè un dì o l'altro quel quadro dovrà uscir di Firenze, a me parrà d'abitare in quella cara città, se una copia dell'immagine mia malinconica resterà in qualche casa; e nella Casa d'una persona, che mentr' io sono poco felice oramai, pur si ricorda si affettuosamente di me. Addio.

Ugo ».

'Επὶ τοῦ φακέλλου:

Al Sig.

Sig. Andrea Calbo

S.M. Firenze

καὶ θλιβερῶν σχολίων, ἡ Ματζιόττι κατώρθωσε νὰ ἀποκτήσῃ τὴν ἐπιθυμητὴν εἰκόνα, διὰ τὴν δποίαν κατὰ Μάρτιον τοῦ 1816 ἔγραψε πρὸς τὸν Φωσκόλον: « Ἡ προσωπογραφία σου εἶναι ὁ μοναδικὸς θησαυρός, ποὺ κατέχω: τὴν κοιτάζω, τῆς ὅμιλῶ — δὲν ἐτόλμησα ὅμως νὰ πλησιάσω τὰ χείλη, διότι σὲ ἀγαπῶ, ὅπως ἀγαποῦν οἱ ἄγγελοι, ἀγίως ».

Φαίνεται ὅτι αἱ συμβουλαὶ τοῦ Φωσκόλου δὲν ἔμειναν ἄκαρποι. Ὁ Κάλβος, ὅστις ἐθαύμαζε καὶ ἔξετίμα τὸν συμπατριώτην του, ἐπεδόθη μὲ μεγαλυτέραν ζέσιν εἰς τὴν σπουδὴν τῶν κλασσικῶν, τῶν δποίων τὸ πνεῦμα ἀναζῇ εἰς τὰς Ἑλληνικὰς φύδας του, εὐτυχῆς δὲ καὶ ὑπερήφανος διότι ἡ ἴδική του πατρὶς δὲν ἦτο πλέον ὑπόδουλος καὶ ταπεινωμένη, καὶ διότι οἱ συμπατριῶται του, μὲ νέαν ὁρμὴν καὶ πίστιν, θραύσαντες τὰ δεσμά, ἐπολέμουν κατὰ τοῦ ἔχθροῦ, ἥδύνατο βραδύτερον νὰ ψάλλῃ ὅτι « νέαν δάφνην οἱ Ἕλληνες θέλουν ἀρπάξειν ».